

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

БЕГАС НІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
української мови і культури,
д-р філол.наук, професор
_____ Коваль Л.М.
« » грудня 2020 р.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ УКРАЇНСЬКОГО
ЕТНОСУ У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ**

Спеціальність 035.10. Філологія
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:

Н. П. Шаповалова, доцент кафедри української
мови і культури, канд. філологічних наук, доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

Голова ЕК: _____

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Бегас Н.О. Вербалізація ціннісних концептів українського етносу у фольклорному дискурсі. Спеціальність 035 «Філологія», 035.10 «Прикладна лінгвістика», освітня програма «Публічна лінгвістика», Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020. 143 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено базові ціннісні концепти української етнокультури, репрезентовані фольклорним дискурсом. Проаналізовано типологію дискурсів з позиції сучасних наукових теорій і підходів. З'ясовано специфіку фольклорного дискурсу. Виявлено особливості ціннісної й концептуальної картин світу українців. Розглянуто український фольклорний дискурс як невід'ємну складову українського мовно-культурного простору з урахуванням різних форм репрезентації й трансляції ціннісних домінант. На прикладах народних пісень родинно-побутового жанру, автентичних народних пісень зимової календарної обрядовості, козацьких та повстанських пісень відслідковано особливості вербалізації домінуючих ціннісних концептів українського народу («Рід», «Родина», «Батько», «Мати», «Воля», «Любов»).

Ключові слова: дискурс, фольклорний дискурс, концепт, ціннісний концепт, фольклор, жанр, календарна обрядовість, автентичні народні пісні, колядки, щедрівки.

143 сторінки, 96 джерел.

SUMMARY

Begas N.O. Verbalization of value concepts of the Ukrainian ethnos in folklore discourse. Specialty 035 «Philology», 035.10 «Applied Linguistics», Educational and professional program «Public Linguistics». Vasyl Stus Donetsk National University. Vinnytsia, 2020. 143 p.

The basic value concepts of Ukrainian ethnoculture, represented by folklore discourse, are investigated in the qualification work. The typology of discourses from the standpoint of modern scientific theories and approaches is analyzed. The specifics of folklore discourse are clarified. Peculiarities of value and conceptual pictures of the world of Ukrainians are revealed. The Ukrainian folklore discourse is considered as an integral part of the Ukrainian linguistic and cultural space, taking into account various forms of representation and translation of value dominants. On the examples of folk songs of family and household genre, authentic folk songs of winter calendar rituals, Cossack and insurgent songs, the peculiarities of verbalization of dominant value concepts of the Ukrainian people ("Family", "Family", "Father", "Mother", "Mother", "Father" Love").

Key words: discourse, folklore discourse, concept, value concept, family relations, value concepts: "will", "love of freedom", "love", "family", "father", "mother"; folklore, genre, calendar rituals, song heritage, authentic folk songs, carols, Christmas carols.

109 pages, 96 sources.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ФОЛЬКЛОРНИЙ «ДИСКУРС» У СВІТЛІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ І КОНЦЕПЦІЙ	11
1.1. Історичні й теоретико-методологічні засади осмислення поняття «дискурс»	11
1.2. Проблема типології дискурсу в сучасній науці	16
1.3. Феномен українського фольклорного дискурсу: загальна характеристика й етноспецифічні тенденції	21
Висновок до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСУ	35
2.1. Поняття «ціннісний концепт», «ціннісна картина світу» в контексті фольклорного дискурсу	35
2.2. Ціннісні концепти в картинах світу різних народів: етноспецифічні тенденції	39
2.3. Ціннісна картина світу й базові ціннісні концепти українського етносу	42
Висновок до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У ПІСЕННОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ	52
3.1. Родинні ціннісні концепти в українських народних піснях родинно-побутового жанру	52
3.2. Родинні ціннісні концепти «батько», «мати», «родинні стосунки» (на прикладах автентичних народних пісень	60

зимової календарної обрядовості)	
3.3. Феномен ціннісного концепту «любов» в українському світогляді (на зразках народної пісенної творчості Поділля)	76
3.4. Концепти «Воля», «Волелюбність» у картині світу українського народу (на прикладах козацьких та повстанських пісень)	84
Висновок до розділу 3	90
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	94
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Духовний потенціал українського народу, зокрема його звичаї, традиції, фольклор – найбагатший скарб, яким володіє наша держава. Відродження української держави – це насамперед створення умов для вільного вияву духовних можливостей народу в цілому і кожної людини зокрема. Сьогодні в Україні існує нагальна потреба глибокого наукового осмислення багатовікового духовного спадку попередніх поколінь, базових ціннісних орієнтирів власної етнокультури, згуртувавшись навколо яких, українці зможуть протистояти зовнішнім викликам. Окремо слід наголосити на наявності в культурному просторі України (й зокрема – Вінниччини) феноменів матеріальної і духовної культури, які несуть у собі значний культуротвірний потенціал (можливо, недостатньо осмислений і зреалізований в умовах сьогодення), і потребують належного вивчення, збереження, популяризації. Одним із таких «акумуляторів» багатопокілісного духовного досвіду й базових етнонаціональних цінностей, закладених на рівні архетипів, є фольклор.

Основу кожної культури становить відповідна система цінностей. Національні цінності є основними чинниками, що визначають пріоритети духовного життя народу, забезпечують цілісність концептосфери етнічної спільноти, збереження культурних надбань попередніх поколінь і виживання етносу як носія унікальної культури в умовах глобалізації. Вивчення ціннісних домінант народів світу на сьогодні є одним із найактуальніших завдань етнокulturології, етнопсихології, етнолінгвістики, етнопедагогіки.

Ціннісні орієнтири народу репрезентуються в концептуальній картині світу, закріплюються в ключових ціннісних концептах і своєрідно відображаються (вербалізуються) мовними засобами. Концептосфера кожного

народу, так само, як його ціннісна картина світу, є неповторною й викликає неабияке зацікавлення вітчизняних і зарубіжних науковців. Вивчення концептів є актуальною проблемою сучасної лінгвокогнітології (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, М. М. Болдирєв, В. А. Маслова), психолінгвістики (О. О. Залевська, І. Б. Штерн) та лінгвокультурології (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Ю. С. Степанов). Незважаючи на велику кількість праць, присвячених різним аспектам концептології й аксіології, на сьогодні поки що не сформовано вичерпної характеристики ціннісної картини світу українців. Усе викладене вище зумовлює актуальність нашого дослідження.

Актуальність нашої роботи полягає в необхідності напрацювання вичерпної характеристики ціннісної й концептуальної картин світу українців з позиції сучасних наукових теорій і підходів, з урахуванням різних форм репрезентації й транслювання ціннісних домінант.

Крім того, **актуальність нашого дослідження** полягає в необхідності всебічного вивчення культурно-мовного простору Поділля, одним із репрезентантів якого є фольклорний дискурс.

Об'єкт дослідження – український фольклорний дискурс, зокрема – його Подільський варіант як невід'ємна складова українського мовно-культурного простору.

Предмет дослідження – базові ціннісні концепти українського етносу, репрезентовані у фольклорних творах Поділля, а також способи їх вербалізації.

Мета дослідження – виявлення особливостей репрезентації ціннісних концептів українського етносу у фольклорному дискурсі.

Завдання дослідження:

- проаналізувати актуальні дискурсологічні теорії й концепції, акцентуючи увагу на феномені фольклорного дискурсу;
- з'ясувати специфіку фольклорного дискурсу;

- спираючись на праці зарубіжних і вітчизняних науковців, виявити й систематизувати базові ціннісні концепти українського етносу;
- відслідкувати домінуювальні ціннісні концепти, репрезентовані в українському фольклорному дискурсі;
- дослідити способи й форми вербалізації базових цінностей українців у фольклорному дискурсі.

Методи дослідження. Методи дослідження зумовлені метою роботи та специфікою дослідницьких завдань. У роботі застосовано: загальнонаукові методи, лінгвістичні методи і прийоми, а також методи етнографічних досліджень:

- експедиційний, опитування, інтерв'ювання – для збору й фіксації фактичного матеріалу;
- історичний (для висвітлення теоретичних проблем фольклорного дискурсу);
- дискурс-аналіз – для виявлення ціннісних концептів, репрезентованих українським фольклорним дискурсом;
- метод реконструкції – для дослідження елементів традиційної обрядової культури в контексті сучасного фольклорного дискурсу;
- спостереження, порівняння, моделювання, узагальнення, контекстний аналіз мовних одиниць – для виявлення й систематизації ціннісних концептів в картині світу українців, а також для з'ясування особливостей їх вербалізації у фольклорному дискурсі.

Матеріали дослідження:

українські фольклорні твори, насамперед:

- зразки народних пісень родинно-побутового жанру;
- автентичні календарно-обрядові пісні;
- козацькі та повстанські пісні,

зокрема – зібрані особисто автором під час польових досліджень.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- застосуванні аксіологічного підходу до вивчення українського фольклорного дискурсу;
- виявленні базових ціннісних концептів українського етносу у фольклорних джерелах Поділля;
- виявленні, фіксації і введенні до наукового обігу давніх автентичних українських народних пісень.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для розроблення спецкурсів з дискурсології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, етнокультурології для здобувачів вищої освіти. Результати дослідження також можуть бути корисними в контексті комплексної ініціативної наукової теми «Культурно-мовний простір Поділля: тенденції, проблеми, перспективи».

Апробація результатів дослідження.

Результати дослідження доповідались на VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Креативність як феномен людського буття в культурі» (Вінниця, 2020)): доповідь з публікацією «Репрезентація ціннісних концептів українського етносу у фольклорі Поділля». *Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих науковців «Креативність як феномен людського буття в культурі»*. Вінниця, 2020. С. 26-32; на II Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Філологічні горизонти: науковий, лінгводидактичний, філософський, соціальний, національно-патріотичний вектори» (м. Вінниця, 30.10. 2020): доповідь з публікацією «Виявлення та обґрунтування родинних ціннісних концептів фольклорного дискурсу на прикладах етнографічних досліджень

пісенної зимової календарної обрядовості». *Науковий журнал «Молодий вчений» № 11.1 (87.1). Щомісячне видання.* Херсон, 2020. С. 1-5. Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: НБУ ім. В.І. Вернадського, Google Scholar, CrossRef, Index Copernicus. Також за результатами дослідження надруковано статтю "Феномен ціннісного концепту "Любов" в українському світогляді на зразках народної пісенної творчості Поділля" у збірнику наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції International scientific and practical conference. CULTURAL STUDIES AND ART CRITICISM: THINGS IN COMMON AND DEVELOPMENT PROSPECTS. November 27–28, 2020. Venice, Italy 2020. С. 83-87

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (96 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 143 сторінки, основний текст – 102 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ФОЛЬКЛОРНИЙ «ДИСКУРС» У СВІТЛІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ І КОНЦЕПЦІЙ

1.1. Історичні й теоретико-методологічні засади осмислення поняття «дискурс»

Впродовж останніх десятиліть термін «дискурс» активно функціонує в різних сферах гуманітарного знання. Аналізуючи практику сучасних філософських студій (знакових тем, новітніх концептів, поширених методологами тощо), важко не помітити багатопланові преференції, які надаються концепту дискурсу. Все частіше ми говоримо не про політику, філософію, науку, освіту тощо, але про політичні, філософські, наукові, чи освітні дискурси.

Актуальність дискурсологічних студій на сьогодні не викликає сумнівів. На сучасному етапі розвитку наукової думки дискурс перебуває в центрі уваги низки гуманітарних наук: лінгвістики, філософії, психології, літературознавства, політології, етнографії, теорії комунікації тощо. Перехід до дискурсивної парадигми є закономірним розвитком мовознавчої думки. Разом з тим, з огляду на складність і багатоаспектність, дискурс залишається одним із найбільш невизначених і багатозначних соціолінгвальних феноменів впродовж останніх десятиліть. Фактично в сучасній науці немає його однозначної дефініції. Про це свідчить поява численних публікацій у вітчизняній (К. Я. Кусько, А. П. Мартинюк, А. М. Приходько, Л. І. Сахарчук, І. С. Шевченко) і зарубіжній (Т. Ван Дейк, М. Фуко, Е. Бенвеніст, Р. Богранд, К. Вишневський) мовознавчій науці.

У сучасній лінгвістиці на сьогодні не існує єдиної думки щодо трактування поняття «дискурс», і, оперуючи цим терміном, дослідники часто виходять із полярних позицій. Згідно з класичним визначенням, запропонованим Н. Д. Арутюною, дискурс – це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості; мовлення, заглиблене в життя [51].

Для більш повного й глибокого осмислення сутності дискурсу, на наш погляд, доцільно проаналізувати його розуміння на різних етапах розвитку поняття.

З часів появи термін «дискурс» інтерпретували по-різному, він набув широкого, навіть розпливчастого значення.

Етимологія терміна «дискурс» сягає античних часів. Понад дві тисячі років у Стародавньому Римі цим поняттям позначали бесіди (діалоги, мовлення) вчених.

Перші дослідження, метою яких було виявлення внутрішньої організації дискурсу, з'явилися наприкінці 50-х років XX століття. Такі лінгвістичні розвідки були присвячені синтаксичним конструкціям, що складаються з двох і більше речень, які пізніше почали називати надфразовими єдностями [37, с.12].

Термін «дискурс» виступає центральним для постмодернізму. Якщо виходити з міркувань Ж. Дерриди [22], якого більшість сучасних дослідників вважають ключовою фігурою постмодернізму, дискурс можна розглядати як структуру, в якій відсутній центр. Це незакінчена структура, яка перебуває у процесі безперервної й нескінченної самобудови та перебудови. Напрями теоретичного пошуку постмодернізму, його основну тематику – владу дискурсу й дискурс влади – найяскравіше висвітлено у працях М. Фуко. Він висуває гіпотезу про те, що в будь-якому суспільстві породження дискурсу одночасно контролюється, підлягає відбору, організовується й перерозподіляється за

допомогою певної кількості процедур, функція яких – нейтралізувати його власні повноваження. Йдеться про процедури виключення: заборону, розділення й відкидання та волю до істини.

У межах соціологічного підходу дискурс інтерпретується як такий спосіб соціальної взаємодії та спілкування, що є соціально й історично обумовленим, та базується на специфічному розумінні й уявленнях людей про соціальну дійсність [92, с. 35].

Завдяки французькому філософу Мішелю Фуко, термін «дискурс», як одне з найбільш використовуваних слів у його наукових працях, з 60-х років XX століття стає популярним у публіцистиці [91, с. 26].

У XIX ст. цей термін стає полісемічним і поширюється також на мовлення широкого загалу [78, с. 10].

Термін «дискурс» спочатку використовували як синонім до слова «текст». Тривалий час у сучасній лінгвістиці ототожнювалися терміни «дискурс» і «текст», хоча ці терміни мають широку інтерпретацію. Пізніше лінгвісти зрозуміли, що дискурс – це не тільки текст, але й певна система. Тому згодом «дискурс» повністю витісняє термін «функціональний стиль» [87, с.72–86]. У 1989 році науковець В. Г. Бобротко підкреслює той факт, що текст не завжди є зв'язним мовленням, а в дискурсі обов'язково має бути смислова цілісність [14, с. 86].

На початку 1970-х років сформувалася наукова течія – лінгвістика тексту, що об'єднала як суто лінгвістичні, так і суміжні з ними підходи, при чому як теоретичні (літературознавство, функціональна стилістика), так і прикладні (теорія комунікації, статистична обробка текстів, психологія, викладання мов, автоматизований переклад, інформатика тощо) [78, с.10]. Оскільки текст опинився у фокусі уваги надзвичайно різномірних дисциплін, виникла необхідність переосмислити предмет лінгвістики тексту й розмежувати текст і

дискурс. Це стало можливим завдяки включенню категорії ситуації. Дискурс трактувався як «текст плюс ситуація», а текст відповідно – як «дискурс мінус ситуація». У сучасному мовознавстві існує підхід, згідно з яким текст і дискурс можна розглядати за аналогією з реченням і висловлюванням. Речення розуміється як звичайний елемент структури, тоді як висловлювання поєднує в собі речення та соціальний контекст його використання.

Також варто наголосити, що в терміні «дискурс» підкреслюється процесуальність мовленнєвої дії. При цьому текст є тільки результатом, частиною процесу. Про це ще в 1974 році писав Е. Бенвеніст, вважаючи, що висловлювання приводить мову в дію за допомогою індивідуального акту її використання [10, с. 312]. Таким чином, у 70-х рр. XX ст. було чітко розмежовано процес використання мови – дискурс, і результат цього процесу – текст.

У 80-х роках поняття дискурсу міцно вкорінилося в західноєвропейській лінгвістиці.

Узагальнивши підходи науковців до еволюції лінгвістичних вчень, О. О. Селіванова зазначає, що вона відбувається завдяки послідовній зміні чотирьох основних наукових парадигм – генетичної (порівняльно-історичної), таксономічної (системно-структурної), прагматичної (комунікативно-функціональної) і когнітивної (когнітивно-дискурсивної). Способи переходу від однієї парадигми до іншої уявляються по-різному: як коливання маятника (П. Паршин), як круговий рух (Д. Руденко), як послідовна зміна (Ю. Степанов), як співіснування кількох парадигм (О. Кубрякова) [77, с. 16-17].

Окреслення концептуального поля теорії дискурсу відсилає не стільки до досвіду вживання терміну «дискурс» в європейській філософській традиції, не стільки до латинської етимології слова «discurrere», чи французької етимології

слова «discours», але, в першу чергу, до у розвитку лінгвістичної теорії другої половини XX століття. І оскільки ця історія сповнена постійними виходами лінгвістики у простір так званих «міждисциплінарних досліджень», розхитуючи її інституційні рамки та підштовхуючи її в обійми соціальних наук, психології, логіки, культурології, когнітології, власне філософії тощо, обмежити теорію дискурсу рамками суто лінгвістичної теорії виявляється неможливим. Вона дається взнаки на кордонах багатьох наукових спеціалізацій, розмиваючи межі спеціалізованого знання та інституційно обмежених рефлексивних практик [84, с. 317-318].

У лінгвістичних студіях XXI ст. найбільш вживаними є чотири значення терміну "дискурс":

- 1) текст, висловлювання, занурені в конкретну соціокультурну ситуацію;
- 2) комунікативна ситуація, що інтегрує текст з іншими його складовими, "ситуація висловлювання", під якою поряд з текстом розуміється суб'єкт висловлювання;
- 3) тлумачення, що витікає з положення французької семіотичної традиції про тотожність дискурсу з мовленням, переважно усним;
- 4) тип дискурсивної практики [77, с. 36-41].

Хоча в сучасній науково-лінгвістичній літературі й немає кодифікованого тлумачення дискурсу, численність розвідок, присвячених його дослідженню постійно зростає.

На основі проаналізованих теоретичних підходів і концепцій, вважаємо за доцільне в рамках нашого дослідження акцентувати увагу на таких характеристиках дискурсу:

1. Дискурс – явище інтердисциплінарне, соціолінгвальне, інтерактивне.
2. Дискурс у більш вузькому значенні можна розглядати як мовлення, мовленнєвий акт, мовленнєву діяльність. У більш широкому – як спосіб

мислення й комунікації, детермінований часом, місцем, обставинами спілкування, а також психологічними, психічними, когнітивними, соціальними соціокультурними, етнокультурними особливостями учасників комунікації.

3. На відміну від тексту в його класичному розумінні (як явища фіксованого, статичного, «застиглого»), дискурс є явищем динамічним.
4. Дискурс – це «текст+контекст» (ситуативний, соціокультурний, етнокультурний).
5. Дискурс можна розглядати як одиницю комунікативного аналізу.
6. У дискурсі виявляються як вербальні, так і невербальні (паралінгвістичні) засоби комунікації.

1.2. Проблема типології дискурсу в сучасній науці

Питання типології дискурсу в сучасній науці є дискусійним. Типологія історично зумовлена та в кожному окремому випадку обирається дослідником для вирішення конкретних завдань. Крім того, типологія дискурсу залежить від того, як саме той чи інший дослідник розуміє феномен дискурсу.

Оскільки дискурс можна розглядати як «процес, за якого ми творимо, встановлюємо, організовуємо та реалізовуємо значення» [25], ми маємо нескінченну низку комунікативних одиниць, які можна вважати типами дискурсу, і які є складними для типологізації.

Сьогодні дослідження типології й структури дискурсу є одним із провідних напрямів світових лінгвістичних студій. Наукові розвідки, присвячені аналізу дискурсу в англomовній науковій традиції, можна умовно поділити на три основні групи:

- 1) *розгляд лінгво-когнітивної структури дискурсу* (Е. Гофман, У. Лабов, М. Хеллідей, Т. А. Ван-Дейк, П. Хоппер та ін.);

2) *аналіз структури дискурсу з огляду на когнітивні особливості комунікантів* (інтенції, наміри) (Р. Шенк, Р. Абельсон, Р. Манн, Д. Гордон, Дж. Лаккофф та ін.);

3) *розгляд структури дискурсу з огляду на когнітивні особливості комунікантів* (конверсаційний аналіз) (Г. Сакс, Е. Щеглов, Г. Джеферсон, Д. Танен, Дж. Синклер, М. Стаббс, Д. Шиффрін та ін.) [37, с. 21].

Аналіз дискурсу проводиться також з позицій прагмалінгвістики (Т. А. Ван Дейк, М. Л. Макаров), психолінгвістики (В. В. Красних), когнітивної лінгвістики (Л. В. Барба, О. В. Анопіна, Е. В. Будассі), лінгвокультурології (В. І. Карасик, О. О. Попова). Дискурсивні розвідки у вітчизняній лінгвістиці присвячені переважно вивченню окремих типів дискурсу: аргументативного (А. Д. Бєлова), конфліктного (О. В. Фадєєва), оцінного (Н. Н. Миронова), політичного (С. Т. Онуфрів), рекламного (О. Є. Ткачук-Мірошніченко), юридичного (Т. А. Скуратовська), педагогічного (О. В. Коротєєва) та інших типів дискурсу [51].

Неабиякий інтерес викликає класифікація українських лінгвістів І. Шевченко та О. Морозової. Вчені запропонували такі критерії розрізнення типів і підтипів дискурсу: 1) за формою: усний і письмовий; 2) за видом мовлення: монологічний або діалогічний; 3) за адресатним спрямуванням: інституційний і персональний (буттєвий); 4) за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний та гармонійний дискурси; 5) за соціально-ситуативним параметром: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо; 6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс

людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів); 7) за функціональною та інформативною складовими: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) та фатичне; 8) за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний [23, с. 70-72].

Сучасний американський дослідник Р. Де Богранд виділяє сім критерій, що характеризують дискурс:

- єдність – граматична залежність між частинами речення, що є важливим для його інтерпретації;
- послідовність – певна послідовність, порядок тверджень, що пов'язані між собою за змістом;
- намір – повідомлення має передаватися умисно та свідомо;
- прийнятність – вказує на те, що продукт комунікативного акту має задовольняти, відповідати уявленням слухача;
- інформативність – дискурс повинен містити нову інформацію;
- ситуативність – велике значення має сукупність умов, в яких відбувається спілкування;
- інтертекстуальність – посилання на так званий «світ поза рамками тексту» або уявлень та схем перекладача [48].

У сучасній науці існує поділ на письмовий та усний дискурс, що є одним із головних критеріїв. Це розмежування пов'язане зі способом передачі інформації, в усному він акустичний, а в письмовому – візуальний. Письмовий дискурс походить від усного. Відмінність у каналі чи способі передачі інформації є принципово важливою. В процесі усного дискурсу породження і

розуміння відбувається одночасно, а в письмовому – навпаки. Крім того, швидкість письма набагато повільніша від швидкості усного мовлення, тому письмовий дискурс характеризується складнішою синтаксичною будовою речень, в той час як усний схильний до протилежного. Друга принципова відмінність полягає в каналі передавання відомостей, – в письмовому дискурсі, на відміну від усного, немає контакту між адресантом і адресатом в часі і просторі. До того ж, в усному дискурсі слід звернути увагу на наявність ситуації, яка спричинює використання займенників 1-ї та 2-ї особи однини, залучаються емоції, використовуються жести й інші невербальні засоби. В письмовому дискурсі, навпаки, відбувається відділення адресанта і слухача від інформації, що описується в дискурсі. Це природно впливає на те, що тут частіше використовується пасивний стан. Письмовий дискурс розгортається тільки за наявності фізичного носія інформації, наприклад, папір. Автор тексту не має можливість урахувати всі особливості очікувань читацької аудиторії, адже він не завжди має дані про те, хто збирається прочитати його текст. Читач-адресант може звернутися до автора з проханням пояснити якісь незрозумілі місця (крім випадків, коли є реальна можливість до нього звернутися), проте письмовий текст має чітку організацію, поділ на параграфи тощо. Текст можна прочитати в той час і в тому місці, в якому читач вважатиме за потрібне.

На сьогодні до провідних критеріїв виділення типів дискурсу належать ті, що пов'язані з категоріями дискурсу та можуть бути розрізнені в межах формальних, функціональних, змістових критеріїв.

В адресатному критерії М. Л. Карасик виділяє особистісно-орієнтований та статусно-орієнтований (інституційний) дискурс. У першому випадку в спілкуванні беруть участь комуніканти, що добре знають один одного, а в другому – представники тієї чи іншої соціальної групи. Особистісний дискурс

представлений двома основними різновидами: побутовим та буттєвим. Специфіка побутового дискурсу полягає в намаганні максимально стиснути інформацію, що передається, створити такий код спілкування, коли люди розуміють один одного з півслова. Буттєвий дискурс має на меті художнє та філософське розуміння світу. Статусно-орієнтований дискурс – мовленнєва взаємодія представників соціальних груп чи інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості рамках усталених суспільних інститутів [40, с. 193].

Беручи до уваги сучасний соціум, всередині інституційного дискурсу виділяють такі підтипи як політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, рекламний, науковий, медійний та ін. Необхідно зазначити, що інституційний дискурс історично мінливий, коли зникає суспільний інститут як особлива культурна система, він розчиняється в суміжних типах дискурсу.

Прагмалінгвістична модель дискурсу висуває на перший план ознаки способу чи каналу спілкування. За способом спілкування розрізняють інформативний і фасцинативний, змістовий і фактичний, серйозний і несерйозний тощо, за каналом спілкування – усний і письмовий, контактний і дистанційний, віртуальний і реальний типи дискурсу [40, с. 295].

За умов різних загальних настанов, комунікативних принципів реалізується аргументативний, конфліктний та гармонійний типи дискурсу. За соціально-демографічними критеріями виділяються дитячий, підлітковий, чоловічий, жіночий, дискурс мешканців міста та села тощо. Ще одним підходом до класифікації дискурсу є класифікація Г. Почепцова. Він виокремлює теле-і радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері паблік рілейшнз (ПР), рекламний дискурс, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [3].

Із розвитком нових технологій з'явилися й інші види дискурсу: телефонна розмова, електронна пошта, автовідповідачі тощо. Спілкування в режимі chat є яскравим прикладом, в якому поєднуються письмовий і усний дискурс. Поряд із ними слід згадати інший різновид: уявний, де одна й та ж сама людина виступає і слухачем і тим, що говорить.

Виникнення нового комунікативного середовища – мережі Інтернет сприяло появі ще одного типу дискурсу – Інтернет-дискурсу, що виділяється в окремий тип за критерієм "канал спілкування".

Велика кількість типологій дискурсу, що існують на сьогоднішній день, є, з одного боку, наслідком того, що не всі типології мають чіткі класифікаційні критерії та достатню кількість емпіричного матеріалу [53, с. 147], а з іншого – зумовлена тим, що кожна сфера людської діяльності здатна породжувати власний тип дискурсу [38, с. 189-91].

Усе викладене вище свідчить про те, що вичерпна класифікація типів дискурсу навряд чи є можливою або доцільною. Однак, спроби створити універсальну класифікацію типів дискурсу не припиняються.

Виділення того чи іншого принципу класифікації дискурсу залежить від його актуальності для сучасної лінгвістики та напряму дослідження. Поява нових типів та підтипів призводить до оновлення класифікації.

1.3. Феномен українського фольклорного дискурсу: загальна характеристика й етноспецифічні тенденції

Фольклор українського народу охоплює всі сфери життя, є невичерпним джерелом знань та духовним надбанням поколінь. Фольклор – це мудрість, сила, знання народу. Це колективна художня літературна й музична творча діяльність народу, яка зберегла знання про життя, природу, давні культу й

вірування, а також є відбитком думок, уявлень, почуттів і переживань, народно-поетичної фантазії. Фольклор поєднує у собі безліч типів дискурсу, які передаються від покоління до покоління в усній формі, і охоплює мовленнєву, комунікативну діяльність [26].

Фольклор вирізняється такою рисою, як усність (тобто контактний спосіб передачі «з вуст у вуста», без застосування як посередника писаних текстів та інших способів фіксації). Також визначальними рисами фольклору є: традиційність (наявність усталених способів втілення), варіативність (здатність стереотипів до пластичності, яка забезпечує їх пристосування до контексту сучасного побутування), колективність (відсутність уявлень про індивідуальне авторство та панування колективних стереотипів, «попередня цензура» колективу; П. Богатирьов), синкретичний та синтетичний характер явищ, які поєднують риси, властиві різним формам суспільної свідомості, тобто не обмежуються лише естетичними функціями та, крім вербальних компонентів, використовують мелодії, інтонації, жести, міміку та інші комунікативні засоби [28].

Фольклорний дискурс може існувати не тільки в усному середовищі, а й у письмовому, і в теле- або інтернет-комунікації.

Фольклорний дискурс дотепер не отримав детального опису. Складність у дослідженні фольклорного дискурсу полягає в тому, що він посідає особливе місце у житті соціуму, адже є складним феноменом, який не відповідає винайденим людством дихотоміям: інституціональний, персональний, усний, писемний. У фольклорному дискурсі члену колективу пропонується алгоритм поведінки у певних типових ситуаціях, алгоритм певних емоційних станів, транслуються норми та стандарти статусно-рольової поведінки в естетично оброблених текстах обмеженої кількості жанрів, закріплених за типовими комунікативними ситуаціями. Дискурс визначає когнітивні та ціннісні

установки, закріплюючи бінарні відносини – норма-відхилення, добро-зло. Комуникант у фольклорному дискурсі є носієм певної соціальної ролі [79, с. 11].

Фольклорний дискурс є особливим видом комунікації, яка отримала своє втілення у низці текстів, оформлених специфічними мовними засобами. Такі тексти відображають особливу дискурсивну картину світу. В сучасних дослідженнях не існує цілісного опису специфіки фольклорного дискурсу. Він є особливим типом мовної діяльності, обумовлений соціокультурною ситуацією та історичними умовами.

Фольклорний дискурс є специфічним утворенням, в якому виявляються риси й інституціонального, й особистісно-орієнтованого дискурсу. За допомогою фольклорного дискурсу регламентується діяльність, життя соціуму.

Реалізація фольклорного дискурсу відбувається в низці сталих комунікативних ситуацій, які обслуговують різні сфери людської діяльності. Комуниканти у фольклорному дискурсі є представниками однієї соціальної спільноти, при цьому в середині колективу є гендерно або професійно детерміновані групи, кожна з яких виконує роль, визначену комунікативною ситуацією [94]. Так, наприклад, у соціально-побутових піснях *«Їхав, їхав козак містом»*, *«Розпрягайте, хлопці коней»* [4, с. 12-13] позиції комуникантів рівні, ведеться діалог між козаком та дівчиною. У піснях козацького періоду змальовуються й героїчні картини подвигів козаків-лицарів, і романтичні, адже дівчата, жінки завжди чекали своїх коханих із походів.

Соціокультурні чинники формування фольклорного дискурсу невід’ємно пов’язані з умовами буття народу в контексті конкретного історичного процесу. Сучасна глобалізація також визначає специфіку фольклору. Глобалізація передбачає уніфікацію та нівелювання національних кордонів. Культура в умовах глобалізації також підлягає уніфікації, перетворюючись в інтернаціональну культуру. Вивчення незнайомих культур є постійним

прагненням людства, разом із тим воно намагається зберегти національну автентичність, відродити національну культуру. Свідоме звернення сучасного суспільства до фольклору як до джерела національної ідеї визначає фольклор як компонент культурної спадщини, яку необхідно зберігати та пропагувати (у даному випадку йдеться про фольклор минулого, який бере участь у формуванні культурного контексту XXI століття).

Комунікативними характеристиками фольклорного дискурсу, його дискурсивно-значущими параметрами є: мета дискурсу, комунікативні стратегії, учасники дискурсу, ситуація спілкування, жанри. Фольклор відображає колективний хід думок, стиль життя, притаманні даному соціуму, регламентує життя соціальних груп. Основною метою фольклорного дискурсу, на нашу думку, є передача колективного знання, яке впорядковує життя та є передумовою соціалізації індивідуума в конкретній соціальній групі. Серед основних функцій фольклорного дискурсу, на наш погляд, доцільно визначити світоглядну, естетичну, виховну, аксіологічну, нормативну, естетичну. Комунікативні стратегії дискурсу є засобами досягнення комунікативних цілей. Спираючись на визначення І. Н. Борисової, під комунікативними стратегіями ми розуміємо спосіб організації мовної поведінки у відповідності із задумом, інтенцією комуніканта [16, с. 6].

Фольклорний дискурс передбачає активну участь комунікантів у процесі спілкування. Адресантом у фольклорному дискурсі виступає суб'єкт, який актуалізує свою належність до певного соціуму. Адресант у фольклорному дискурсі втілений за допомогою тріади: автор – мовець – суб'єкт, яка має власну реалізацію: центральне місце посідає мовець. Специфіка відносин “автор-мовець” у фольклорі, в першу чергу, обумовлена тим, що мовець у фольклорному дискурсі не є автором тексту. На думку С. Адоньєвої, мовець не створює зміст висловлювання, а вбачає в ньому особливим чином впорядковані

відносини між власним досвідом та дискурсивними стратегіями, наданими йому [1]. Мовець сприймає текст як спільне надбання: він не намагається відтворити його дослівно, і навіть якщо додає щось своє – не позиціонує себе як автора. Суб'єкт фольклорного дискурсу – це колективна особа. Адресатом фольклорних текстів є члени соціуму. Адресат також має ряд характеристик, дискурсивно та жанрово обумовлених, адже він існує в монолітній культурі, субкультурі, й інформація, яку він сприймає, є, здебільшого, прогнозованою для нього.

Прояв ціннісної установки фольклорного дискурсу полягає у відображенні колективної свідомості, ціннісної орієнтації суспільства. Метою фольклорного дискурсу є передача колективного знання, яке відображає культуру та самосвідомість соціуму, його потреби, стабілізує життя суспільства. Особливостями фольклорного дискурсу є традиційність знання, злиття особистості із соціумом, ідеальність моделі світу, нормативний контекст, естетичні штампи. Такі ціннісні настанови визначають особливості побудови текстів, особливості мовного вживання. Особливості мовного втілення фольклорного дискурсу визначаються сукупністю впливу перелічених вище факторів. Мова фольклору в лінгвістичному розумінні є особливою формою загальнонаціональної мови. Її своєрідність створюється за рахунок особливості організації фольклорного тексту та притаманних естетичних якостей, нехарактерних для побутової комунікації [1].

Серед особливостей фольклорного слова дослідники відзначають узагальненість семантики, асоціативність, парадигматичність, символічність, символічну дифузність, конотативність. Узагальненість семантики фольклорного слова детермінується узагальненістю фольклорних образів. У фольклорному тексті видові номінації можуть використовуватися в однотипних класах [1]. Символічний компонент у семантичній структурі фольклорного слова є величиною постійною, потенційно заданою.

У фольклорі присутній оцінний компонент, обумовлений вимогами фольклору. Контекст визначає вибір слова, але вибір цей порівняно обмежений і обране слово вже має ті комунікації, які органічно підключаються до загальних зв'язків фольклорного твору.

Фольклорний дискурс українського народу пов'язаний із дискурсом національної ідентичності.

Ідентичність є не лише загальною соціологічною категорією, що підтверджується на основних засадах автентичних духовних і культурних пізнань. Національна ідентичність виражається насамперед у духовних цінностях конкретної людської спільноти, що позначається колективними творчими досягненнями. Народні знання та народна мудрість ініціювали народну творчість, яка у світлі ідей просвітництва й романтизму наприкінці XVIII і в першій половині XIX ст. ідентифікувалася як фольклор. Саме тоді така «усвідомлена» ідентифікація відкрила двері для типологізації фольклористики як наукової дисципліни. За всієї умовності термінів «фольклор» і «фольклористика», визначених певною соціологічною системою, вони функціонували як жива ілюстрація ідентичності, побуту.

Фольклор сприймається і як синонім етнічної самобутності й приналежності. Якщо вийти за межі фольклористики й розглянути фольклор з позицій мистецтвознавства й етнокультурології, то цей вид творчого переживання і натхнення має сприйматися як народне мистецтво, яке треба плекати й використовувати як досвід з метою відображення індивідуального (особистого) відбитка для самопозначення, національної ідентифікації, духовного відродження й загальної афірмації. Етнічні особливості в таких колективних творчо-виразних та художніх висловлюваннях зумовили введення синтагми «національний фольклор» і в самі дослідження.

Багато українських дослідників також не ставлять знак тотожності між термінами «фольклор» та «усна народна творчість». Тим більше, що поряд із цим вживається термін «музичний фольклор», який руйнує філологічну монополію на цю назву. Глобалізація наукової інформації – не єдина причина універсалізації поняття фольклор. Існують і більш вагомі. Одна з них полягає в тому, що первісне мистецтво й первісна народна творчість були багатограними і різноскладовими. Жодне явище, яке згодом визначило нинішні види народної творчості, не виникло без вагомих практичних причин. Більшість видів словесного мистецтва також мали свої утилітарні функції, оскільки були засобами магічного впливу на довкілля [21, с. 7-8].

Дискурс – поняття сучасне. Термін фольклору будувався віками і має безліч видів, підвидів, жанрів. Фольклорний дискурс також поняття сучасне, переважно реалізується в усній формі, поєднуючи соціальні вимоги з мовними, виступаючи як соціолінгвістичне явище. Серед одних із головних каналів фольклорного дискурсу є аудіоканал (слуховий) та зоровий.

Фольклорна комунікація включає широкий спектр фольклорних жанрів, що відображають різні аспекти колективного сприйняття дійсності [68, с. 52].

Фольклорний дискурс походить із минулого, тому він тісно поєднаний із звичаями, традиціями, ритуалами і є “колективною мовленнєвою діяльністю, обумовленою соціокультурною ситуацією, історичними умовами. Компонентом цієї мовленнєвої діяльності є естетично оброблений традиційний текст, який відповідає суспільним запитам і відображає колективне знання, яке стабілізує соціум” [76, с. 86–87].

Значна частина фольклорного репертуару, що фіксується в сучасному функціонуванні, має істотну «глибину» історію пам’яті та завдячує своїм постанням прадавнім епохам. Твори, що відповідають актуальним запитам носіїв, переважно пройшли тривалий історичний шлях, на якому зазнали

значних змістових та формальних видозмін. Тяглість традиції зумовлює можливість віднайдення в творах не лише актуальних смислів, а й реліктів минулого, що відбивають часово-просторову динаміку трансмісії творів. Питання про характер відтворення історичної дійсності у фольклорі завжди було актуальним та викликало численні дискусії серед фольклористів та істориків уже від перших кроків розвитку фольклористики. Саме таким розумінням фольклору як історичного джерела позначена позиція М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова та ін. [28].

Систематизовану інформацію про роди й жанри фольклору наводимо в таблиці (Див. Додаток В), акцентуючи увагу на тих, які ми досліджували в рамках фольклорно-етнографічних експедицій, згідно з питальником (Див. додаток А), фіксуючи спогади у старожилів різних регіонів.

Відтворення часу в текстах фольклору позначене художньою умовністю, форми якої завдячують своєю появою змінам у народній свідомості упродовж віків. Особливості часу в текстах фольклору залежать від багатьох чинників, серед яких найістотнішими є стадіальні та пов'язані з ними жанрові характеристики творів. Найархаїчнішим є міфологічний час. Це властивий міфам сакральний час творення світу та соціуму і встановлення перших правил. Тому для нього важливі діяння богів, деміургів та культових героїв, а не людей. Оскільки в системі міфологічного мислення визначення суті явищ рівнозначне опису способів їх творення, історія постання світу є водночас і поясненням його сутності. Міфологічний час як час першопричин актуалізується обрядовою практикою. Так, зокрема, відтворення ритуалів календарних свят у сакральний час допомагає підтримувати встановлений порядок у світі та суспільному житті. Емпіричний (історичний) час у творах фольклору виявляє свою залежність від часу міфологічного. "Героями" історичного часу, на відміну від міфологічного, є не боги, а люди [28].

Дискурсивні характеристики, властиві певному жанру, зокрема фольклору, впливають на породження, продукцію тексту в цілому. З одного боку, адресант продукує текст згідно зі своєю мовною картиною світу і комплексом комунікативних і прагматичних інтенцій. З другого, фактор адресата зобов'язує мовця брати до уваги мовний і комунікативний досвід і пізнавальний потенціал, тобто мовну картину світу. Основними характеристиками фольклорного дискурсу є:

1. Орієнтація на традицію — збереження і вираження національних, субкультурних традицій.
2. Анонімність передбачає колективного автора, кожен член цього колективу є носієм традиційних установок і норм.
3. Варіативність — стійкість та здатність фольклорного дискурсу до повторення, відтворення, з одного боку, та до пластичності — з іншого.
4. Усність обумовлена соціокультурними обставинами та принциповими установками на особистісну комунікацію [85, с. 42].

Розвиток фольклорного дискурсу сьогодні характеризують два процеси:

- 1) дроблення фольклорної інформації, руйнування наративних структур сюжету, колаж замість оповідання, що відповідає особливостям найсучаснішої культури, яка визнає не стільки цінність сюжету, скільки знакову ефективність способу;
- 2) дроблення самого фольклорного простору на різні фольклорні “підпростори”: шкільний, тюремний, армійський, церковний фольклор і т. ін. таким чином, загадка як жанр фольклорного дискурсу є досить багатограним утворенням, вбираючи в себе як традиційні, так і власне сучасні тексти, жанр загадки в умовах сучасної дійсності відображає актуальний зміст культури, певним чином пристосовуючись до нових умов побутування.

Складність опису фольклорного дискурсу полягає в тому, що він, займаючи особливе місце в житті колективу і людини, будучи складним за своєю природою феноменом, не вписується у розроблені сучасними дослідниками дихотомії: інституційний, персональний; усний, письмовий (писемний) (В. І. Карасик, К. Ф. Сєдов, І. В. Силантьєв та ін.).

Не всі дискурси можна однозначно віднести до того чи іншого типу, певні дискурси поєднують у собі різні характеристики. В інституційному дискурсі спілкування проходить в певних рамках статусно-рольових відносин і виділяється відносно мети комунікації та з врахуванням учасників спілкування [40, с. 14]. Так, фольклорний дискурс не може бути розглянутий лише як інституційний або особистісно-орієнтований: “Фольклорний дискурс володіє інституціональною особливістю природи. На відміну від інших інституційних дискурсів, він не представляє комунікацію в межах певного соціального інституту, найважливіші ознаки інституційного дискурсу (мета, характер статусно-орієнтованого спілкування) якісно і кількісно в ньому відрізняються” [34, с. 76]. Таким чином, фольклорний дискурс характеризується “особливим” типом інституційності. Отже, “особлива” інституційність фольклорного дискурсу пояснюється тим, що фольклорний дискурс виріс з побутового дискурсу, з яким тісно “співпрацює”, обслуговуючи, на відміну від літератури, повсякденні життєві потреби людини. Він ніби завуальовано постійно присутній у побуті, пронизує всі сфери життя, актуалізуючись в певні моменти. Так, прислів’я, приказки, примовки і загадки використовуються в повсякденній мовленнєвій практиці, одночасно виконуючи і функцію регламентації, апеляції до авторитетного джерела, вираження власного Я, і функцію “прикрашання” мовлення. складність опису фольклорного дискурсу в його нетиповості — неможливості співвіднесення з уже розробленим параметром інституціональності, неінституціональності. Це пов’язано з тим, що фольклор

зароджується в період відсутності як таких сформованих соціальних інститутів, учасники фольклорного дискурсу сприймали саму модель фольклорної комунікації одночасно як колективну і власну, оскільки в архаїчному суспільстві обидві позиції були рівні та особистість не протиставлялася колективу. На наш погляд, точніше було б говорити про дихотомії “індивідуальний, соціальний” дискурс, всередині останнього виділяючи інституційний і субкультурний різновиди. Запропоноване членування дозволяє описувати субкультурні дискурси, зокрема фольклорний дискурс, як особливі утворення. У фольклорному дискурсі члену колективу пропонується алгоритм поведінки в певних типових ситуаціях, алгоритм переживань певних емоційних станів. Особистість обирає із запропонованих варіантів той, який більше відповідає її ролі, внутрішньому стану в даний момент в тій чи іншій ситуації, висловлюючи через колективні тексти власне світовідчуття і настрої. При цьому у фольклорному дискурсі транслиуються норми і стандарти статусно-рольової поведінки в естетично опрацьованих текстах обмеженої кількості жанрів, які закріплені за типовими комунікативними ситуаціями. Дискурс визначає когнітивні й ціннісні установки, закріплюючи бінарні відносини: норма – не норма, допустиме – неприпустиме, добро-зло і т. п., пропонує особливе світобачення. Комунікант у фольклорному дискурсі одночасно постає і як “представник” певної соціальної ролі (характерно для інституційного дискурсу), і як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу (що характерно для особистісно-орієнтованого дискурсу – буттєвого типу). Однозначно охарактеризувати фольклорний дискурс на підставі типу каналу зв’язку також складно. Традиційно однією з ключових властивостей фольклору вважається його усність. Усний канал зв’язку можна назвати провідним для фольклорного дискурсу. Однак поява нових каналів зв’язку, збільшення міського населення і

підвищення загального рівня грамотності сприяли розширенню меж побутування фольклору.

Фольклорний дискурс є складним утворенням, що поєднує в собі риси різних типів дискурсів, що пов'язано з архаїчністю його походження, з одного боку, і здатністю до адаптації в сучасному соціумі – з іншого. Проте при цьому фольклорний дискурс характеризує художнє осягнення світу, естетичну обумовленість і комунікативну мету, і дискурсивні ролі, і мовленнєві засоби, які спрямовані на досягнення естетичного ефекту. учасник фольклорного спілкування виступає як співавтор, що створює твір, в якому відбивається колективне світобачення. він обирає певний жанр, мовленнєві засоби для передачі власного ситуативно-обумовленого стану.

Підсумовуючи, слід сказати, що в цілому фольклорний дискурс українського народу у пісенно-жанровій класифікації передається в усній формі, за участі вербальної мови, а також з певними рухами, діями, невербальними знаками мови з без слів з паралінгвістичною підсистемою: вокальні якості голосу, його діапазон, тональність, тембр та з супроводом музичних інструментів.

Досліджуючи народні пісні у старожилів, важливо підмітити пантоміміку – пози й жести виконавців, їх емоційність, а також у фольклорному дискурсі яскраво прослідковується екстралінгвістична підсистема – паузи, сміх тощо.

Головною темою українського фольклору виступає виховна комунікація, повчальна, культурологічна, народно-звичаєва, етнографічна публічної форми. Винятки публічної форми становлять «колисанки» – як один із різновидів родинно-побутових пісень, і мають особливу форму звернення матері до дитини.

За вектором інтерпретації народно-пісенну творчість українського фольклорного дискурсу слід віднести до лінгво-культуро-логічного вектора:

зв'язок з мовою (українська), мисленням (на виховних традиціях українського народу), пам'яттю, яке має етнокультурне забарвлення українських традицій та звичаїв, момент переживання, кульмінації дискурсу, відкритість на прикладі культурно-виховних функцій: гра на інструментах, виконання колядок, щедрівок, колисанок та інш.; вічність – у передачі від покоління до покоління духовних традицій свого народу, динамічний характер, гнучкість, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності, пізнавальна, виховна функція, функції збереження знань та традицій.

У народних піснях переважає демократичний комунікативний стиль із зміною постійних соціальних ролей.

Усі дослідженні нами автентичні народні пісні мають поєднання часового виміру минулого і сучасного.

Висновки до розділу 1

Специфіка фольклорного дискурсу полягає в тому, що він є складним утворенням, поєднує в собі риси різних типів дискурсів, що з одного боку, пов'язано з архаїчністю його походження, а з іншого – здатністю до адаптації в сучасному соціумі: може існувати не тільки в усному середовищі, а й у письмовому, і в теле- або інтернет-комунікації.

Фольклорний дискурс є особливим типом мовленнєвої діяльності, оскільки обумовлений соціокультурною ситуацією та історичними умовами: сягаючи витоків в минуле, він тісно пов'язаний зі звичаями, традиціями, ритуалами, відображає колективну свідомість, транслює багатовіковий міжкулінарний досвід, визначає когнітивні та ціннісні установки етносу. Компонентом цієї мовленнєвої діяльності є естетично оброблений традиційний текст, який відповідає суспільним запитам і відображає колективне знання.

У фольклорному дискурсі виявляються риси як інституціонального, так і особистісно-орієнтованого дискурсу. Комуникант у фольклорному дискурсі є носієм певної соціальної ролі й виступає як співавтор, що створює твір, в якому відбивається колективне світобачення.

РОЗДІЛ 2. АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСУ

2.1. Поняття «ціннісний концепт», «ціннісна картина світу» в контексті фольклорного дискурсу

Вивчення концептів є актуальною проблемою сучасної лінгвокогнітології (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, М. М. Болдирєв, В. А. Маслова), психолінгвістики (О. О. Залевська, І. Б. Штерн) та лінгвокультурології (С. Г. Воркачєв, В. І. Карасик, Ю. С. Степанов). Незважаючи на те, що поняттям «концепт» послуговуються представники різних напрямів лінгвістичної науки, єдиного визначення все ще немає. Це свідчить не стільки про відсутність єдності поглядів щодо природи та функцій концепту, скільки про багатство його ознак і властивостей [67, с. 46].

У наукових колах поширеною є думка, що концепт – інноваційна ідея, яка містить у собі творчий сенс, стійка мовна чи авторська ідея, що має традиційний вираз; те ж, що мотив [29].

Термін *концепт* походить від латинського *conceptus* – «думка», «поняття» й має такі тлумачення:

1. Термін середньовічної схоластичної філософії й логіки на позначення загального в одиничних предметах; на його основі виникає поняття, виражене словом. У сучасній філософії під концептом розуміють поняття – ідею, що містить певний підхід до дійсності.

2. У логічній семантиці – смисл імені, інтенційні значення імені (знака). У сучасній семантиці замість терміну «поняття» вживають «концепт», який знаходиться у тому ж ряду, що й термін «значення слова». Однак якщо значення слова розглядають у системі мовних зв'язків, то концепт – у системі логічних відношень і форм, які досліджують у мовознавстві та логіці [42].

3. Загальна думка, формулювання [83].

Очевидним є той факт, що словникова стаття відбиває лише загальнофілософське (логічне) трактування, хоча введений він був до наукового обігу у зв'язку з дослідженням проблеми мови й мислення.

Лінгвістичне опрацювання поняття «концепт» активізувалося у зв'язку із тезаурусним вивченням лексики й визначенням принципів укладання ідеографічних словників. Семантичні дослідження, присвячені пошуку засобів установлення відповідності між глибинно-синтаксичним і поверхнево-семантичним рівнями уявлення семантичного компонента, аналізу системовідтворювальних знаків моделі світу, представлені у працях Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, Т. Булигіної, О. Падучевої, Г. Колшанського, О. Селіверстової, Ю. Тільман, які створили наукове підґрунтя для подальших вивчення проблеми.

У своїх роботах провідні лінгвісти розробляють методики концептуального аналізу, типологізують концепти, визначають їх характерні особливості (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, О. Кубрякова, А. Приходько, Ю. Степанов, О. Селіванова, Д. Попова, Й. Стернін).

Увагу сучасних лінгвістів і лінгвокультурологів привертають перш за все концепти, що найтісніше пов'язані з культурою народу і найяскравіше відбивають специфіку його колективної свідомості [42].

У багатьох наукових розвідках об'єктами дослідження є окремі концепти (О. В. Багацька – концепт «рівновага», О. Є. Єфименко – концепт «степ», В. Ф. Старко – концепт «гра», О. С. Пальчевська – концепт «шлях» та ін.).

Поняття концепту поки що у мовознавстві не має однозначного тлумачення. Одні вчені під концептом розуміють підстановки значень, приховані в тексті «заступники» предметів, що полегшують спілкування й тісно пов'язані з людиною та її національним, культурним, професійним, віковим

досвідом [2, С. 4]. Інші наголошують, що концепт – це все те, що ми знаємо про об'єкт [13, С. 97].

А. Вежбицька вважає, що концепт – об'єкт світу («ідеальне»), який має ім'я і відбиває певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ («дійсність»), що дана нам у мисленні не безпосередньо, а через мову [13, с. 23].

Науковці виділяють у концепті такі основні його аспекти, як знання, культуру і психологію, оцінку, що покладені в основу дефініційної моделі.

Концепти є тими ідеальними, абстрактними одиницями, якими людина оперує у процесі мислення. Вони відображають зміст отриманих знань, життєвого досвіду та результати пізнання людиною навколишнього світу у вигляді певних одиниць. Людина мислить концептами, і ці думки проходять крізь призму філософських, етнічних, міфологічних, релігійних, національно-культурних, психологічних та інших позамовних чинників, що відбивають комплексний характер концепту. Концепт є своєрідним посередником між словом та дійсністю. Загалом поняття «концепт» можна звести до декількох показників: 1) концепт є чимось, що нероздільно поєднує елементи свідомості мовного знака; 2) концепт є чимось, що об'єднує людей на різних рівнях із погляду ставлення до дійсності та способів спілкування з нею; 3) концепт є чимось віртуальним і реальним водночас [49, С. 36–37].

Кожному етносу притаманна власна концептуальна й ціннісна картини світу. Під *концептуальною картиною світу* традиційно розуміють систему концептів як значущих психоментальних координат, за якими визначають межі колективної національної свідомості, концептосфери нації [55, с. 275]. *Ціннісну (аксіологічну) картину світу* ми визначаємо як систему ціннісних концептів певної етнічної, етнорелігійної, етнолінгвістичної спільноти.

Розглядаючи ціннісні концепти українського народу, слід зазначити, що пов'язана з ними проблематика в сучасній Україні досліджується на

міждисциплінарному рівні. Перш за все – в контексті етнолінгвістики, лінгвокультурології, українознавства, яке нерозривно пов'язане з такими галузями знань як етнографія, етнологія, етномузикологія, історія, філологія, краєзнавство, фольклористика, етнопедагогіка, етногеографія, антропологія, ономастика, топоніміка, геральдика, археологія, архітектура, сфрагістика тощо.

Окремо слід наголосити на важливості вивчення ціннісних концептів українського етносу в контексті етнопедагогіки. Ця проблема потребує деталізованого вивчення з метою напрацювання концепції виховання сучасних українських дітей з максимальним урахуванням потенціалу духовної спадщини українського народу, особливостей його концептуальної й ціннісної картин світу. Необхідно також вивчати способи й форми репрезентації ціннісних концептів у різних видах дискурсів, одним із яких є фольклорний дискурс. Через фольклорні твори, які вербалізують інформацію про світогляд і ціннісні концепти попередніх поколінь, передаються духовні знання нащадкам. Ці знання потрібно зберігати, відроджувати й транслювати, адже втративши свої знання про народ, традиції, звичаї, ми втратимо Націю.

На нашу думку, всі навчальні заклади в рамках вітчизняної освітньої системи мають забезпечити оволодіння народною культурою, а на цій основі – всіма національними та загальнолюдськими цінностями. Занурення в народну духовну культуру в рамках освітньо-виховного процесу, дотримання принципу культуровідповідності, зорієнтованість на транслювання базових цінностей своєї культури, на формування власної концептуальної й ціннісної картин світу на світоглядних засадах культури свого народу – це передумова виховання особистості з адекватною етнічною, культурною, національною ідентичністю й запорука виживання етносу, нації в умовах глобалізації.

2.2. Ціннісні концепти в картинах світу різних народів: етноспецифічні тенденції

Цінності – термін, започаткований Аристотелем. Значущість певних реалій дійсності з точки зору задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини – те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Саме цінності наповнюють сенсом існування людини й суспільства, саме вони духовно відтворюють людину. В енциклопедії освіти зазначено: «аксіологія (від грец. Αξια – цінність) – наука про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини» [33, с. 992].

В аксіології розрізняють універсальні (загальнолюдські) цінності, а також специфічні, індивідуальні, притаманні окремим особистостям чи людським спільнотам. Основоположними для людини є природні цінності, пов'язані з потребами у їжі, житлі, задоволенні інших біологічних потреб тощо. Для держави природною цінністю є визначена географічно територія, належний захист якої забезпечує безпеку держави. Природні ресурси є також важливими природними цінностями як суспільства, так і держави. Вони формують потенціал, який може бути використаний державою для гарантування національної безпеки.

Соціальні цінності характеризують людину як суспільну істоту. Будь-який об'єкт, який розглядається як життєво важлива умова існування даної спільноти, може бути соціальною цінністю. Соціальні цінності виступають критерієм оцінки вчинків соціальних груп і окремих індивідів щодо прийнятої ними системи цінностей [84, с. 465].

Кожен народ має свої національні цінності та особливості – систему життєвих орієнтирів, свої стереотипи, звички. Ціннісні орієнтири

закріплюються в ціннісних (ключових) концептах (англ. key concepts). Саме вони, на нашу думку, формують неповторність концептосфер націй.

Досліджуючи ціннісні концепти кожного народу, цікаво прослідкувати та виділити основні види їх національних концептів та причини їх формування.

Ціннісні концепти, національний характер, ментальність, культура будь-якого народу формуються під впливом кількох взаємозумовлених чинників. Найсуттєвішими, на наш погляд, є географічний та історичний.

Наша українська земля з давніх часів славиться сприятливими кліматичними умовами, географічним розташуванням та багатою історією. Ще в міфологічній картині світу наших пращурів-хліборобів земля сприймалася як жива істота, як обдаровує людину за її працю; як одне із втілень жіночої, материнської сутності. Не випадково такі цінності, як доброта, щедрість, чесність, справедливість, любов до родини, до землі, повага до жінки, в нашого українського народу були домінувальними впродовж усієї багатовікової історії. Це підтверджується зокрема й фольклорним дискурсом, який акумулює і транслює колективний духовний досвід багатьох поколінь українців.

Аналізуючи специфіку ціннісних картин народів світу, звернімося до прикладів із різних етнічних і національних культур. Показово, що англійці (як і більшість народів) схильні сприймати світ з позицій етноцентризму: так, ніби саме вони перебувають у його центрі. Фахівці з історії та культури Великої Британії справедливо зазначають, що англійці поважають закони і вважають протизаконні речі синонімом поганого. Також англійцям приписують консерватизм і віддання переваги стабільності порівняно зі змінами: там, де інші країни обирають революцію, Англія йде еволюційним шляхом. Сучасні українські дослідники О. Семенюк, В. Паращук, а також В. Манакін виокремлюють такі ключові (ціннісні) концепти британців: 1) «дім», 2) «свобода» – концепт, зумовлений геополітичним становищем країни, 3)

«приватність» – концепт, пов'язаний із бажанням захистити особистий простір, 4) «здоровий глузд» – концепт, який охоплює певні практичні принципи, необхідні для формування моралі. 5) «джентльмен» – концепт, який з'явився в XIII ст. і спочатку позначав людину благородного походження, однак у XVI ст. набув значення «цивілізована людина, 6) «стриманість» – концепт, пов'язаний із демонструванням витримки. 7) «чесна гра» – концепт, який передбачає чесну поведінку в житті, повагу до інших. 8) «традиція» – концепт, що виражає тяжіння до постійності, стабільності; 9) «почуття гумору» [55, с. 88 – 90].

Сучасний американський соціолог Деніел Янкелович виокремив такі основні цінності мешканців США: 1) «свобода» – можливість здійснювати вільний вибір в основних сферах життя; американці особливо цінують політичну свободу, свободу слова, пересування, віросповідання та свободу від обмежень, що можуть загрожувати особистому щастю; 2) «рівність усіх перед законом» – однакові правила для всіх незалежно від соціального статусу, попередніх заслуг перед країною, статевої, расової чи національної належності; 3) «рівність можливостей – практичне втілення свободи розвитку особистості в ринкових умовах. Саме цей чинник є ключовим для особливого американського концепту «American Dream» (американська мрія); 4) «справедливість» – правило, згідно з яким кожен індивід отримує відповідно до його праці та зусиль; 5) «досягнення» – віра в те, що освіта і тяжка праця – шлях до успіху; 6) «патріотизм» – вияв лояльності до США та відданість ідеалам своєї країни; 7) «демократія» – віра в те, що основою правління має бути думка більшості; 8) «особлива місія Америки» – віра в особливий моральний статус та місію Америки. Американці переконані в тому, що історія їхньої країни може слугувати гарним прикладом для інших країн; 9) «турбота про інших»; 10) «релігія» – віра у вищі сили; 11) «талан» – віра в те, що людині може будь-коли пощастити.

Що ж до німецьких цінностей – за висновками фахівців і результатами опитувань, до переліку важливих ціннісних характеристик належать: 1) старанність; 2) точність; 3) пунктуальність; 4) любов до порядку; 5) якісна робота; 6) непідкупність; 7) довіра, надійність; 8) ввічливість. І навпаки, самі німці усвідомлюють, що їхніми негативними рисами є: надмірне прагнення до досконалості, упертість, недостатня гнучкість, одержимість роботою, відсутність почуття гумору, недружелюбність, тощо.

Ціннісна картина арабів, на думку більшості дослідників, зумовлена ідеями ісламу. Іслам істотно позначився на національному характері арабів. Для них це не тільки і не стільки зібрання релігійних догм, а спосіб життя, світогляд загалом. Жорстокість арабського правосуддя також зумовлена релігійною позицією – необхідністю вести безкомпромісну боротьбу за утвердження ісламу. Європейці будують життя переважно на засадах раціоналізму, здорового глузду і логіки, араби – на вірі в Аллаха. Мусульмани перш за все: 1) глибоко поважають батьків і осуджують звичку західних людей здавати своїх батьків у будинки для престарілих; 2) «гостинні»; 3) «дружелюбні»; 4) «скромні» і «ввічливі». Ці чесноти, разом із моральністю, духовністю, виховує ісламська релігія [61, с. 86-107].

2.3. Ціннісна картина світу й базові ціннісні концепти українського етносу

Ціннісна картина світу українців на сьогодні ще не знайшла глибокого і всебічного наукового осмислення, хоча більшість дослідників, порівнюючи з картинами світу інших народів, наголошують на її специфічних ознаках.

Систему концептуальних домінант східнослов'янської мовної картини світу ще періоду Київської Русі проаналізувала українська дослідниця

Г. Межжеріна, виявивши 32 лінгвокультурні концепти, організованих переважно на основі опозицій: «вірність – невірність», «праведність – неправедність», «смиренність – несмиренність», «милосердя – жорстокість», «любов – ненависть», «стриманість – запальність», «доброзичливість – недоброзичливість», «добročинство – злочинство», «повага – осуд», «освіченість – неосвіченість», «безкорисливість – корисливість», «працелюбність – лінь», «хоробрість – боягузтво». Крім того, вона виокремила ще чотири характерні для української культури доміанти: «мудрість», «мовчазність», «людинолюбство», «душевність» [55, с. 107]. Ці базові цінності в дещо трансформованому вигляді зберігаються і в сучасному суспільстві. Базовими вони залишаються і завдяки тому, що в їх природі – віра в Бога та основні принципи життя: любов до природи, повага до батьків та родини, милосердя, безкорисливість, правдивість, миролюбність, працелюбність, добročинство та інші чесноти, що слугують ідеалом, до якого потрібно прагнути. Українські цінності поєднують особистісні характерні риси душевного ладу українців та особливості вираження суспільної громадянської позиції [55, с. 107].

Говорячи про загальну картину ціннісних концептів українського народу, слід виділити національні цінності, які є важливими у свідомості кожного українця. Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства, для якого сьогодні є характерною криза ідентичності, яка виявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності й значній диференціації українського суспільства. Переконані, що цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх (застарілих) норм і в побудові на цій основі нової системи цінностей. Тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності

суспільства та сталого розвитку держави [61, с. 6]. Відтак провідною ідеєю Стратегії національної безпеки має стати теза про активізацію зусиль, спрямованих на консолідацію української нації навколо спільних національних інтересів та цінностей. Система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування держави [20, с. 105].

Основні ціннісні концепти сучасного українця були досліджені в листопаді 2005 року Національним інститутом стратегічних досліджень. Аналіз отриманих результатів наводимо нижче:

Система цінностей сучасних українців:

Цінність	%
Добробут	46,5
Справедливість	44,3
Стабільність	40,9
Права людини	37,4
Порядок	36,1
Рівність перед законом	30,2
Свобода	18,1
Духовність	14,6
Патріотизм	13,1
Взаємодопомога	10,1
Ефективність	4,1

Серед основних рис типового українця дослідники виділяють: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства).

В Україні дослідженням цінностей активно займаються співробітники Інституту соціології НАН України. Так, зокрема, А. А. Ручка досліджує ціннісні пріоритети населення України і виділяє п'ять ціннісних синдромів.

Перший ціннісний синдром охоплює вітальні цінності: здоров'я (4,74 бали за 5-бальною шкалою), сім'я (4,72), діти (4,67), добробут (4,67) (середній бал – 4,73). Другий ціннісний синдром охоплює соціальні цінності: створення в суспільстві різних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний клімат у суспільстві, соціальна рівність (середній бал – 4,06). Третій ціннісний синдром охоплює традиціоналістські цінності: національно-культурне відродження, участь у релігійному житті (середній бал – 3,47). Четвертий ціннісний синдром охоплює самореалізаційні цінності: цікава робота (праця), суспільне визнання, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору (середній бал – 3,70). П'ятий ціннісний синдром охоплює політико-громадянські цінності: державна незалежність країни, демократичний розвиток країни, участь у діяльності політичних партій і громадських організацій тощо (середній бал – 3,51) [70, с.118]. Отже, за даними Інституту соціології НАН України, пріоритетними для українців є вітальні та соціальні цінності. Слід також наголосити на домінуванні родинних цінностей.

Важливим соціальним фактором формування цінностей українського народу в сучасному контексті є зухвале попрання національних цінностей владною верхівкою, зокрема прав і свободи людини, її безпеки, соціальної справедливості значною мірою призвело до виникнення в листопаді-грудні 2013 року протестного Майдану. Проте за умов сучасної української реальності практична реалізація тріади: національні цінності – інтереси – цілі, які традиційно покладаються в основу забезпечення національної безпеки, стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси, і тим більше – цілі різних суспільних груп

досить часто набувають антагоністичного характеру, що унеможлиблює діалог між ними та порозуміння заради суспільного блага. Розглядаючи взаємодії різних структурних елементів системи забезпечення національної безпеки, відомий вітчизняний дослідник з цього питання Г. Ситник дійшов висновку, що національні цінності визначають сутність (зміст), цілісність і стійкість, національні інтереси – структуру й характер, а національні цілі – конфігурацію та спрямованість формування та функціонування даної системи [81, с. 46]. Це означає, що цілісність і стійкість вказаної системи, від якої залежить прогресивний суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток держави, її ідентифікація, місце та роль на міжнародній арені залежить передусім від чіткої артикуляції національних цінностей.

Досить ґрунтовно проблему національних цінностей досліджували також В. П. Горбулін та А. Б. Качинський. Вони структурували систему національних цінностей, поділяючи їх на цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави [20, с. 107]. Ми цілком поділяємо думку, що «тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави» [80].

За результатами досліджень, здійснених представниками Інституту соціології НАН України впродовж останніх 20 років, саме родинні цінності («сім'я», «діти») є домінуючими для більшості сучасних українців (середній бал за п'ятибальною шкалою – 4,72 та 4,67 відповідно).

Проаналізувавши погляди дослідників, (зокрема – В. Манакіна) ми акцентуємо увагу на таких базових ціннісних концептах українського етносу, як: «любов», «милосердя», «чемність» і «ввічливість», «шанування батьків», «родинні стосунки», «рід», «любов до рідної землі», «праця» і «працелюбність», «народоправство» й «вільнолюбство» [9, с. 27].

На думку вищезгаданих дослідників, подальше існування держави й нації має розглядатися крізь призму її ціннісного ядра, що консолідує суспільство, а саме: національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зв'язків, патріотизм і соціальна справедливість.

На нашу думку, до вище визначеної системи цінностей варто додати також ще й такі індивідуальні цінності як: моральність, релігійність, взаємотерпимість, миролюбність, доброзичливість, працелюбство, сім'я (сімейні цінності) тощо, які завжди були притаманними українцям і відображають сутнісні засади українського національного характеру.

Вибір національних цілей – це одне з головних і пріоритетних завдань держави, яке впливає на подальший її суспільно-політичний та економічний розвиток та становлення на міжнародній арені.

Потрібно врахувати, той факт, що за останніх два роки суттєво зросла кількість молодих людей, які пишаються тим, що є громадянами України. Якщо серед молоді віком 19-29 років у 2014 році цей показник становив 65%, то у 2019 році цей показник серед молоді зріс до 81%. Це значить, що любов та цікавість до своєї культури та традицій зросла. Проте досі великий відсоток українців продовжує спілкуватися російською мовою та вивчати культуру інших націй, в той час, коли своєї історії та духовного світогляду знають дуже недосконало. Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи й шляхи до збереження та дослідження передусім різних видів та напрямків народної творчості: тоді й збережуться ціннісні концепти нашого народу, які плекаються віками.

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу на особливості формування ціннісних концептів українського народу в контексті етногенезу й культурогенезу. Український народ є корінним (автохтонним) на теренах сучасної України. Територія розселення українського народу не змінювалась

впродовж тисячоліть. Історичні дослідження свідчать про безперервність українських історичних традицій, вірувань [93, с. 107], що дає підстави для розгляду формування ціннісних концептів українців ще в контексті історично першого (міфологічного) світогляду.

Витоки українського етносу (й, відповідно, ціннісної картини світу) сягають у сиву давнину. Свідченням цього є перше письмо, яке з'явилося не теренах України у період верхнього палеоліту (25 тис., років тому) і мало вигляд петрогліфів – вирізьблення на камені й піктограм – малюнкового письма (приклади: – Кам'яна Могила (Храм Сонця) поблизу Мелітополя, петрогліфи якої мають 22 тис років; Нагорянська скеля неандертальців Могилів-Подільського р-н., Вінницької області, урочище Прийма Миколаївського р-н, Львівської області та інші).

Представник нової молодії генерації українських археологів Ю. Шилов розглядає VI тис. до н.е. як добу становлення українського етносу й наголошує, що з кінця VI й початку V тис до н.е. на теренах України з'являється перше державне утворення, яке він називає Араттою (Ораттою). Слово це значить – «країна хліборобів»: «Оратта – мирна держава. Мир і благодать тривав 4500 тис років! Це була золота доба України. Ця держава Оратта переросла у світову супер державу Оріану – країна волхвів та високої духовності. Оріана – стародавня Україна» [64, с. 45]. Саме в цей період у пращурів сучасних українців, на наш погляд, сформувалося ціннісне ставлення до землі, хліборобської праці.

Основа духовного світу українців складається із культу природи. На етапі міфологічного світогляду у наших пращурів існували культ землі, культ води, культ вогню, культ сонця, культу тотемних рослин і тварин. З часом світоглядні домінанти змінилися, сформувався релігійний світогляд, але прадавні культу на рівні архетипів зумовили ціннісне ставлення до землі, води, сонця, багатьох

рослин і тварин (зокрема – калини, верби, барвінку, рогатої худоби), що підтверджується численними обрядовими діями, в контексті яких фігурують ці реалії як носії позитивної інформації). На лексичному ж рівні назви цих реалій мають позитивні конотації.

У контексті язичницької картини світу також культивувалася любов до природи, що позначилося на подальшому формуванні ціннісної картини світу українців. Наші предки вірили у давніх Богів, які уособлювали явища й стихії природи: Дажбог – Сонце, Богиня Дана – Вода, Стрибог – Вітер, Велес – Земля. Сформувавши ціннісне ставлення до природи, предки сучасних українців відчували себе дітьми Природи – її невід’ємною часткою. Наші пращури селилися переважно на узліссях, біля води, у родючих долинах. Богами й божествами для них були розмаїтті природні явища. Яку ж трепетну душу треба мати, щоб називати звірів і птахів братами нашими меншими, щоб у кожній рослині відчувати животворний дух! [57, с. 15].

Досліджуючи фольклор, звичаї, традиції нашого народу, потрібно звернути особливу увагу на історичні події, від яких залежить і фізичний, і психо-емоційний, і духовний стан людей. На жаль, століттями на наші землі наступає окупант, який прагне заволодіти не тільки щедрим українським чорноземом, але й душею української нації. Проте вона незнищенна. Це довели віки нерівної боротьби з ворогами.

Лише на прикладі історичних подій XX століття можна прослідкувати як важко боролась Україна за свою мову, культуру, традиції. До 20-х років XX ст. в системі освіти збереглися українознавчі предмети, цінувався так званий «метод проєктів», коли у навчальний час учні, студенти здійснювали польові практики досліджень народних пісень, традицій у старожилих. Ця система діє досі, але не в таких масштабах. Найкраще знання свого народу, усна народна творчість передаються від покоління до покоління, з уст в уста. Проте вона

потребує відповідної підготовки та правильної фіксації у письмовому вигляді, для того, що цю скарби передати наступному поколінню.

Розвиток української національної культури тривалий час, а особливо протягом XX ст., відбувався в досить складних історичних умовах: голод, відчуження хлібороба від землі, рідної мови, пісні; війни, революції, економічні кризи, політичні та ідеологічні утиски, репресії, радянська уніфікація культури. Внаслідок цього сталась насильницька перерваність у спадкоємності традицій, була порушена природна еволюція народної традиційної культури. Заборонялась, принижувалась, ігнорувалась етнічна специфіка, що призвело до занепаду українського фольклору та звичаїв. Вже практично друге покоління людей виросло на постулатах радянської ідеології і цілеспрямованої пропаганди, що все народне – пережиток, забобони, гречкосійство [15, с. 7].

З початком 30-тих років цінності українців були переорієнтовані на формування «радянської людини», позбавленої національної свідомості, знань про свій народ, його культуру. Слід згадати ту криваву сторінку нашої історії, що напередодні 30-х років відбулось понад 5000 тис. селянських повстань, про які замовчували дуже довгий період. Це все передувало придушенню нескореності нашої української нації шляхом голодомору-геноциду 1932-33 років. У цей же час вбивали українську інтелігенцію, зокрема бандуристів, кобзарів, лірників, знищували нашу культуру.

Проводячи дослідження тих часів, ми фіксували спогади людей, які пережили ті часи. Викликає захоплення велика сила й велич збереженої до сьогоднішнього дня духовності українського народу, в період голодомору-геноциду, I і II світової війни. Звісно, нашим людям було тоді не до пісень, але навіть у найважчі часи вони співали й продовжували ці традиції у своїх рідинах. Радянська влада знищила дуже багато української інтелігенції, письменників, музикантів, вчителів, знищували перш за все лідерів, щоб інші

боялись, проте з маленького паростка проростає велике дерево. І сьогодні ми маємо унікальну можливість продовження традиції українського народу, збереження ціннісних концептів на хвилі різних історичних подій, продовжити вивчення своїх коренів і гідно навчати наше підростаюче покоління.

На наше глибоке переконання, особистість кожного українця має виховуватись на традиціях і віруваннях наших предків. Тільки за цих умов молодь буде свідомо любити й захищати свою країну.

Висновки до розділу 2

Основу кожної етнічної, національної культури становить відповідна система цінностей. Ціннісні орієнтири народу репрезентуються в концептуальній картині світу, закріплюються в ключових ціннісних концептах і своєрідно відображаються (вербалізуються) мовними засобами. Концептосфера кожного народу, так само, як його ціннісна картина світу, є неповторною.

Національні цінності є основними чинниками, що визначають пріоритети духовного життя народу, забезпечують цілісність концептосфери етнічної спільноти, збереження культурних надбань попередніх поколінь і виживання етносу як носія унікальної культури в умовах глобалізації. Вивчення ціннісних домінант народів світу на сьогодні є одним із найактуальніших завдань етнокультурології, етнопсихології, етнолінгвістики, етнопедагогіки.

Аналіз фольклорних творів українців Поділля дає підстави виділяти такі базові ціннісні концепти українців: 1) «рід» і похідні від нього: «родина», «батько», «мати», «дитина», «рідна земля», «батьківщина»; 2) «воля»; 3) «любов»; 4) «праця». Саме родинні цінності («сім'я», «діти») є домінувальними для більшості сучасних українців.

РОЗДІЛ 3

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У ПІСЕННОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

3.1. Родинні ціннісні концепти у народних піснях родинно-побутового жанру

Як уже зазначалося в попередніх розділах, ціннісні концепти «Рід», «Родина» й пов'язані з ними «родинні» концепти «Батько», «Мати», «Дитина», «Син», «Дочка» є домінувальними в ціннісній картині світу українців. Ці концепти формувалися з прадавніх часів українського культурогенезу й мають безпосереднє відношення до архетипів матері й батька, сформованих ще в контексті міфологічного світогляду. Оскільки фольклор акумулює багатовіковий духовний досвід народу, репрезентовані в ньому ціннісні концепти є показовими щодо «наскрізних», міжпоколінних цінностей української етнокультури.

Досліджуючи пісенний фольклор сучасного Східного Поділля, необхідно згадати дослідників минулого століття, які вивчали, збирали, упорядковували народні пісні.

Починаючи з XIX ст., чимало пісень, записаних на Поділлі, увійшли до збірок фольклору М. Максимовича, З. Доленги-Ходаківського, Ж. Паулі. Одним із перших збирачів подільських пісень був мовознавець і фольклорист В. Даль. Також на Східному Поділлі (у Брацлаві, Шпикові, Джурині, Могилів-Подільському) записував пісні Т. Г. Шевченко [66, с. 85].

На початку XX століття народну творчість Східного Поділля досліджували, публікували і використовували у власних творах А. Димінський,

М. Вовчок, С. Руданський, А. Свидницький, П. Ніщинський, М. Леонтович, К. Стеценко, В. Антонович, М. Старицький, С. Килимник та інші [18, с. 3].

Вищезгадані дослідники проводили збирання народних пісень у Могилів-Подільському, Гайсинському, Томашпільському, Немирівському районах Вінницької області.

У 70-х роках ХХ століття поживалося фольклорно-етнологічне вивчення Східного Поділля. У с. Погребище народні пісні збирала відома фольклористка Н. Присяжнюк, підсумком її багатолітньої збирацької роботи став збірник «Пісні Поділля» [47, с. 9].

Розглянемо детальніше зміст і структуру концепту «Родина». Складовою цього концепту є поняття **«родинні стосунки»**. Їх збереження українці вважають запорукою життєвого щастя: *«з родини йде життя людини»*, *«вся сім'я вмісті й душа на місті»*, *«сім'я міцна – горе плаче»*. Також важливою семою є **«шанування батьків»**. На особливій важливості концепту «Родина» й похідних від нього «Батько», «Мати» наголошено в українському паремійному фонді: *«Шануй батька і неньку – буде тобі скрізь гладенько»*; *«Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – батькам кінець»*; *«Без любові до матері немає любові і до людей»*; *«Як матір покинеш, то й сам загинеш»* та ін. Материнська любов і любов до матері – наскрізна тема української пісенної творчості – і народної, і авторської.

В обрядовості українців розрізняють два основних види – родинну (сімейну) та календарно-побутову. Перший вид обрядів тісно пов'язаний із громадським осмисленням важливості події в житті кожної окремої родини чи людини.

Родинно-побутові – це пісні про сімейне життя. Вони різноманітні за змістом, охоплюють різні грані буття та цінностей: родинні стосунки, життєві конфлікти, побут та ін. Ці пісні істотно відрізняються від пісень про кохання: у

них немає романтичних картин, ідеалізованих почуттів. На першому плані – відтворення реальної дійсності, без прикрас і перебільшень, без поетизації. Елементи казковості поступаються місцем сірій буденщині, нелегкій праці, часто – жорсткій реальності.

За тематикою родинні пісні поділяються на три великі групи: 1) пісні про кохання (дошлюбні взаємини); 2) пісні про сімейне життя (родинні стосунки); 3) пісні про трагічні сімейні обставини, пов'язані з втратою членів сім'ї (вдовині, сирітські). 4) гумористично-сатиричні пісні.

Слова одного кореня «родовід», «рід», «родина», «рідня» здавна в Україні вважалися святими. Народні традиції, народна мораль виховували з дитинства в людині глибоку повагу до цих святинь. Люди зобов'язані були знати своїх предків від «сьомого коліна». Тих, хто цурався свого роду чи зневажав його, називали «людина без роду-племені». Часто в поняття «рід» вкладалося ширше значення – це і рідна земля, батьківщина. Хто ж відрікався рідні, рідної землі, батьківщини, на все життя залишався безбатченком [56, с.110].

Здавна наші предки з особливою шанобою ставилися до свого роду. Цьому є яскравий приклад Бога Рода (Рожай, Рід) – творець всесвіту, Бог Життя, Долі, опікун Дерева життя, якого величали піснями, виявляючи таким чином повагу до всього свого роду:

...Ой, Роде, Роде, багатий,

Подаруй товариць рогатий...

Ви дайте, таточку, волики,

А ви, матінко, корогви,

А ви, сестрички, ягнички...

Бо наш рід великий, щоб було чим обділити...[17, с. 423].

З родинними обрядами пов'язано чимало культів. Зв'язок між предками не припинявся і після смерті. Предки могли впливати на урожай, добробут родини, без них не відбувались на господарські, ні польові роботи.

Культові постаті були чисто родинними – про це свідчить трипільська культура: моделі житла, фігурки тварин і виконавці обрядів були голова та члени родини. Обожнювалися діди, баби, батьки, прабатьки, праматері, пізніше – Рід і Рожаниці [52, с. 142]. Саме з історичних глибин прослідковується сам зміст концепту «Рід».

Спільнокореневі зі словом «рід» імена язичницьких богинь долі новонароджених дітей – Рожаниць, які оберігали матерів та їхніх новонароджених дітей від нечистої сили [64, с. 382]. Такий зв'язок підтверджує, що важливий складник концепту – фрейм «оберігати» та «керувати долею», який серед зафіксованих у словнику лексико-семантичних варіантів відповідного слова не репрезентований [54, с. 76].

У семантиці лексеми «рід», визначальною базовою стає сема «спільність» (когось або чогось), на основі якої можливі її переносні вживання та формуються переносні значення. Зокрема, відбувається її входження в термінологічні системи на позначення однорідних сукупностей.

Лексема «родина» визначена у словнику як 1) група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я; 2) група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами; 3) родич або родичка кого-небудь; 4) рідна сторона; батьківщина; 5) рід, покоління кого-небудь.

У морфемній будові слова «родина» закріплене розуміння її як одиниці роду: воно мотивоване словом рід, від якого утворено афіксальним способом за допомогою суфікса -ин-, який виступає в сингулятивних іменниках. Показово,

що у фразеологічних одиницях не засвідчене вживання слова родина у значенні рід або покоління, оскільки ці поняття чітко розмежовувалися [54, с. 77].

Концепт «Рід», на наш погляд, можна трактувати як основу духовного єднання нації. Українці здавна (ще з часів міфологічного світогляду) сакралізували рід і все, що з ним пов'язано, завжди пишалися власним походженням, вірою, способом життя, козацьким духом свободи і дбали про неперервність свого роду. Спільнокореневі слова *рід*, *рідня*, *родина*, *родовід* в мовній картині українського народу здавна несуть в собі позитивну конотацію й позначають священні для українців реалії. У світогляді українського етносу родинні зв'язки є основою відносин, де дитина – Божий посланець, а жінка – духовний «лідер» родини, Берегиня Роду.

Показовим прикладом шанобливого ставлення українців до роду, родини, батька й матері є українська народна пісня «Ой, роду наш красний», добре відома як українцям Поділля, так і інших регіонів:

У полі калина,

У полі червона.

Хорошенько цвіте.

Приспів:

Ой роду наш красний,

Роду наш прекрасний,

Не цураймося, признаваймося,

Бо багацько нас є.

Що перший цвіточок -

То рідний батенько.

Хорошенько цвіте.

Приспів.

Що другий цвіточок -

То рідная ненька.

Хорошенько цвіте.

Приспів.

Як бачимо, концепти «Батько», «Мати» вербалізовані в цьому творі зменшено-пестливими формами (*ненька, батенько*), епітетами (*рідний батенько, рідна матінка, рід красний, рід прекрасний*), що загалом характерно для українського фольклору. Ще приклади з українських народних пісень: «*Тече річенька невеличенька – Скочу-перескочу... Віддайте мене, моя матінко, За кого я хочу*»; «*Проснеться матінка моя – стане питать, де була я...*» Також слід зауважити, що батько і мати в наведеному вище фрагменті пісні ототожнюються з квітами (*що перший цвіточок – то рідний батенько ..., що другий цвіточок – то рідная ненька...*). Ці образи, на нашу думку, є втіленням Дерева Роду як невід'ємної сакральної складової міфологічної картини світу українців.

Показовими з погляду вербалізації концептів «рід», «родина», «батько», «мати», «дитина» є весільні пісні з огляду на їх ритуально-міфологічну семантику, пов'язану з сакралізацією роду, родини, родинних стосунків. Саме на продовження роду й зміцнення родинних зв'язків спрямований весільний обряд [9, ст. 27].

Рід, уособленням якого були, насамперед, батько й мати, традиційними весільними обрядовими діями легітимізував статус наречених як подружжя, програмував щасливе подружнє життя. Молодята впродовж усього весілля демонстрували шанобливе ставлення до родини загалом та до матері й батька зокрема.

В одній із народних весільних пісень, дослідженій у с. Шершні, Тиврівського р-н, Вінницької обл., зафіксований діалог між матір'ю та донькою, перейнятий великою любов'ю і переживаннями до доньки, що відіграє виховну,

повчальну функцію із наповненим емоційно-хвилюючим змістом, особливо у момент переживання на кульмінаційному піднесенні:

- *Ой, матіночко, моя -2р.*

Чи буду я така?

Як калинонька цяя?

- *Будеш, донечко, будеш -2р.*

Як коло мене будеш.

А як підеш від мене -2р.

Впаде красонька з тебе.

Я з калиноньки роса -2р.

З тебе, донечко, краса.

Як бачимо, ці приклади також підтверджують ціннісне ставлення українців до матері, материнської любові, що виявляється на рівні зменшено-пестливих форм, емоційних звертань матері до дочки та дочки до матері.

Зберігаючи традиції поколінь, наші предки передавали їх нам, майбутньому поколінню. Проводячи польові дослідження у різних селах Вінниччини, слід зафіксувати звернення до батьків. Діти завжди звертались до батьків на «Ви», із людьми старшого покоління завжди віталися [71]. Це свідчить про високу повагу молодшого покоління до старших, гарну поведінку, та духовність, і є зразком одним із проявів ціннісних концептів.

Український народний фольклор відображає уявлення про обертання людей на звірів і птахів. У народних піснях найчастіше описується обертання зозулею:

Летіла зозуля через мою хату,

Сіла на калині та й стала кувати.

Ой то не зозуля, то рідная мати

Вона прилетіла дочку навіщати [71].

З цих слів видно, що мати тужить за дочкою, і намагається їй чимось допомогти. Вербалізація концепту «мати» лексемою «зозуля» є показовою для українського фольклору.

В українській міфології розповідається, що дятел і зозуля були колись людьми, а після Бог «так дав, що вони поставали птахами». Образ Зозулі характерний не лише для матері, а також для нещасної невістки, яка не хотіла йти заміж за нелюба і з горя стала зозулею [60, с. 71].

Серед різновидів пісень родинно-побутового жанру, де представлені родинні концепти, є пісні, що мають відношення до міграційних процесів. Ця тема особливо актуальна для молодих українців, адже багато хто з них, залишаючи рідні домівки, переїжджають за кордон на навчання, роботу, у пошуках кращої долі, але любов до рідної землі, родини залишається назавжди в серці у кожного емігранта. Про такі хвилююче-трепетні мотиви можна прослідкувати на зразках фольклорного дискурсу родинно-побутової пісні: «Туман яром», в якому ведеться діалог між братом і сестрою:

Здибається брат з сестрою

Тай розпитується.

- *Сестро моя, сестро моя,*

Моя ж ти, голубко.

Ой, як же ти на чужині

Так привикла хутко.

Звернення брата до сестри характеризується пестливою формою, зворушливим ставленням, великою любов'ю та шаную та душевним сумом від того, що живуть рідні на відстані. На це вказують епітети: «*сестро моя*», «*моя ж ти, голубко*».

Сестра, відповідає схвильовано:

Тобі, брате, не питати,

Мені не казати.

Ой привикла, не привикла.

Мушу привикати.

Концепти «рід», «родина», «родинні стосунки», «сім'я» тісно взаємопов'язані між собою. Із родом у свідомості українців тісно пов'язане уявлення про можливість повноцінного існування лише в його середовищі, оскільки він забезпечує захист і надає допомогу. Цим зумовлений сакральний зміст концепту рід (божество, яке визначає долю людини й керує нею). Якщо рід багатий і великий, то це покращує становище кожного його члена. Рід складається з низки родин, які також користувалися глибокою шаную, про що свідчать фразеологічні контексти уживання лексеми родина. Цим компонентом значення (одиниця роду) концепт родина пов'язаний із концептом сім'я.

У досліджених народних піснях родинно-побутового жанру часто фіксуються зменшено-пестливі форми звертання родичів один до одного, (переважно в діалогах): матері до доньки, брата до сестри, тощо. Найважливіша функція у цьому концепті – вихована, повчальна, стиль – демократично-комунікативний.

Дослідження особливостей вербалізації концептів «рід», «родина», «сім'я» у зафіксованих нами родинно-побутових піснях свідчать про велику повагу й шану до батьків, сакралізацію роду, родини.

3.2. Родинні ціннісні концепти «батько», «мати», «родинні стосунки» (на прикладах автентичних народних пісень зимової календарної обрядовості)

Одним із шляхів повернення народу його істинної культури є відродження українських звичаїв та традицій, створення умов для вільного

вияву духовних можливостей народу в цілому і в кожній людині зокрема. І які б історичні події не відбувались, а люди шанують традиції своїх предків, співають, передаючи нащадкам споконвічні цінності, а дослідники фольклору фіксують усе нові й нові зразки народнопісенної творчості, що дає підстави говорити про динаміку сучасного українського фольклорного дискурсу.

Важкий і тривалий шлях розвитку пройшли українські календарно-побутові звичаї та обряди. Таку назву вони отримали через зв'язок з календарними циклами (зимою, весно, літом, осінню), від яких безпосередньо залежав побут наших предків, з давніх часів доби палеоліту, мезоліту [89, с. 124].

Календарні свята й обряди – складний фольклорний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, високоестетичні традиції та пережиткові звичаї [88, с. 182].

Все життя наших далеких предків було тісно пов'язане з календарем. Тому одним із видів усної поезії народу є календарно-обрядові пісні, які відображали кожен цикл хліборобської праці у різні пори року. Цікавою рисою цих пісень часто є імітування трудового процесу: зображали рухи, які символізують оранку, сівбу, жнива, тощо. Це ніби художнє забарвлення самого життя в піснях, хороводах, іграх, танках [5, с. 5].

До календарних пісень належать колядки, щедрівки (зимовий цикл), веснянки, гаївки або гагілки (весняний цикл), русальні, петрівчані (купальські), зажинкові, обжинкові, жнивярні пісні [52, с. 144].

Наші предки жили у гармонії з природою, тому вона віддячувала їм гармонією, спокоєм, гарним врожаєм. Шануючи кожне свято у році українці відтворювали так зване «Коло Року» (Див. Додаток Б).

Обов'язковими компонентами календарних свят українців були обрядовий стіл, господарська сімейна магія, вшанування предків, передбачення

майбутнього, ритуальні обходи і поздоровлення. І завдання календарних пісень відповідали передусім прагненням хлібороба: забезпечити щастя і добробут в родині, щасливий шлюб для молоді. Щоб зберегти ці сімейні цінності, старші покоління передавали молодим свою любов до праці, волелюбність, гостинність, життєрадісність [88, с. 182].

Важливим атрибутом був необмолочений пшеничний чи житній сніп, який вважався «гостем родини» і називали його у нас, на Поділлі «Дідухом». Від імені цього святкового снопа господар, переступаючи поріг дому, звертався до присутніх: «Віншую, Вас із щастям, здоров'ям, з цим Святим вечором, щоби ви у щасті і здоров'ї провели ці свята і наступних діждали від нині за рік, доки нам Пан Біг визначив вік» [89, с. 131].

За давніми віруваннями Коляда – велике свято Різдва (народження) молодого Божича-Сонця – відзначається в час, коли зимове Сонце повертає на літо, а день починає прибувати.

Зимове новорічне дійство починалося в Святвечір з колядками. За давнім звичаєм, у день зимового сонцестояння (24 грудня). Колядки – це переважно величальні пісні, призначені для кожної конкретної людини: господаря, господині, хлопця, дівчини, дитини. Якісний і кількісний склад шанобливих, величальних звертань до кожного члена родини є підтвердженням особливого значення відповідних концептів у ціннісній картині світу українців.

Обряд колядування це передусім віншування господарів та їх родину із одним найвеличніших свят у році. Колядники ходять від хати до хати, співають. В деяких регіонах перевдягаються у міхоношу, Маланку, козу, але це було переважно на свято Маланки. Проте зберігали традиції переодягань і під час колядування. Аби злі сили не розпізнали, колядники одягали на себе маски і ходили від хати до хати з восьмикутною зіркою, славлячи

господарів-трудівників, бажаючи їм урожаю і багатства у новому Колі Сварожому на щастя і добро богам і людям [19, с. 241].

Щодо особливостей побутування, твори цього жанру виконувалися групою колядників, одягнених у маски тварин чи духів, які із танцями та співами обходили усі двори. Серед них був провідник чи счинальник, який відігравав головну роль і виконував основну частину творів; скарбник чи міхоноша, який збирав дари, решта людей підтримували дію своїм співом [31].

Цікавий факт, що на Поділлі на честь богині Коляди водили по дворах коня, прикрашеного пучками сухих квітів і вівса. Святкували наші предки свято Коляди досить велично: випікали калачі, виготовлювали різні наїдки і напитки, робили кутю із маком та медом, на покутті ставили гарно вбраний сніп пшениці – дідух, що символізував багатство, співали колядок, віншівок. Існував звичай у цей день очищатися водою, оскільки з поворотом Сонця на літо в давнину вважалось, що і вода (скуті льодом ріки та озера, снігові хмари) перетворюються у живі, які приносять землі оновлення і силу родючості. Пізніше цей обряд був перенесений на Водосвяття.

Щедрівка – слово українського походження, його значення прозоре. Це щедрі побажання рідним і близьким, щедре частування гостей і в давнину виконувались навесні. Наші предки вірили, що на переломі зими і весни, коли кінчився старий рік і починався новий, щедрий бог сонця (Дажбог) сходить на землю у селянську хату, на господарство, разом з духами померлих і віщував свою щедрість і багатий урожай.

Є щедрівки господареві, господині, бідній вдові, є й жартівливі, що зв'язані з вертепом, чи з козою, є й еротичні, що співаються під вікном дівчині, як *«Ганнуся косоньку чесала і князенка Петруся на весілля ждала»* та інші.

Бувають щедрівки принагідні. Коли народ переживає якусь подію, чи трагічну, чи веселу, але таку, що потрясає цілим народом, то і ті події знаходять свій відгук у щедрівках.

Колядки і щедрівки є витвором творчого духу українського, народу, вони є частиною народної словесності, збуджують любов до нашої традиції, а для молоді є дуже цінним виховним засобом. В них увиразнюються риси характеру української людини: працьовитість, гостинність, зичливість, м'якість серця і співучість.

З приходом християнства в Україну наші предки почали пристосовувати колядки і щедрівки до нової віри і на місце старих богів прийшли Біблійні постаті. Наприклад, рефрен: «Славен єси, ясне Сонечко на небеси» змінився на: «Славен єси, Наш Милый Боже, на Небеси!»

Поки християнська віра вкоренилась в Україні, то пройшли не десятки, а сотні літ. Ще й нині в колядниках, що є в ужиттю, можна найти ось такий рефрен одної коляди церковної: *«Ладю, Ладю, Ладю, всьо на світі радо, добрий вечір на землі!»*

На думку дослідників, «Ладю» – це назва багатой, плодovitой богині землі. Сьогодні це слово осталося хіба лиш для гармонійного звучання [60].

У найдавніших текстах відображено світоглядні уявлення наших пращурів про створення світу та його першопочатки. Основними образами у творах цієї групи виступають море, острів-камінь, світове дерево, птахи, три сили світу – сонце, місяць, дощ тощо [41, с. 69 – 71]; [43, с. 13 – 14].

Автентична колядка: «Заграло море»

Заграло море в неділю рано, Дажбоже.

А на тім морі сосниця стоїть, Дажбоже.

На тій сосонці три голубоньки, Дажбоже.

Три голубоньки радоньку радять, Дажбоже.

Радоньку радять як світ сновати, Дажбоже.
 Що перший голуб в море упірнав, Дажбоже.
 Виніс він з моря золотий камінь, Дажбоже.
 Що другий голуб в море упірнав, Дажбоже.
 Виніс він з моря срібляний камінь, Дажбоже.
 Що третій голуб в море упірнав, Дажбоже.
 Виніс він з моря мідяний камінь, Дажбоже.
 Що з золотого сонце постало, Дажбоже.
 А з срібляного місяць зродився, Дажбоже.
 А з мідяного зірки постали, Дажбоже [5, с. 11].

Існують різні підходи до класифікації обрядових пісень. Ф. Колесса виділяє 5 груп колядок та щедрівок: 1) з хліборобськими мотивами, 2) з воєнними мотивами, 3) з фантастичним чи казковим підкладом, 4) любовного змісту, 5) з біблійним підкладом [31].

Ю. Колтун класифікує колядки і щедрівки на п'ять груп: мітологічні, лицарсько-дружинні, з перевагою християнських мотивів, апоктифічні, біблійні [46].

З інших джерел цікаво дослідити більш детальну класифікацію коляд-щедрівок:

1. Філософічні (допитливий розум тодішньої людини ставить питання і намагається розв'язати, як постав світ).
2. Коляди світоглядно-мітологічні, хвальні. Крізь ці коляди-щедрівки червоною ниткою проходить віра в надприродні сили та фігурує мітологія та хвала цим силам.
3. Лицарсько-дружинні – період племінного життя (після родового побуту, перед ранньою князівською добою).

4. Історичні – дружинно-князівська рання доба. Походи І чесноти князів.
5. Пізня княжа доба.
6. Початки християнства.
7. Період двовір'я.
8. Апокрифічні.
9. Біблійні.
10. Релігійно-національні: господарські та з політичним забарвленням [32].

Досліджуючи колядки та щедрівки Подільського регіону, можна класифікувати їх на такі різновиди:

1. Родинні колядки та щедрівки: дівчині, хлопцеві, господині, господареві, бабусі, дідусеві;
2. Міфічні: створення Світу, Неба, Землі, Сонця, Зірок тощо;
3. Працелюбні: на гарний посів врожаю, на благополучне господарство, землеробство, скотарство;
4. Природні: оспівування магічних сил природних явищ;
5. Біблійні: переформатовані давні автентичні рідновірські колядки та щедрівки на християнський мотив, із вплетенням імен святих, замість давніх Богів.

Найпоказовішим прикладом вербалізації родинних концептів у різдвяно-новорічних піснях, є звернення до батька, господаря. Його величають «паном-господарем», пропонують помилуватися приплодом худоби. При цьому ситуативний контекст звернення до господаря передбачає значну кількість здрібнелих, зменшувально-пестливих форм.

Для прикладу візьмемо одну із найдавніших міфологічних щедрівок, господарсько-скотарського типу, якій понад 2000 тисячі років – «Щедрик». Вона пройшла багато змін, а в гармонізації всесвітньовідомого українського композитора М. Д. Леонтовича стала нині перлиною концертного репертуару.

Автентична щедрівка: «Щедрик, щедрик, щедрівочка»

«Щедрик, щедрик, щедрівочка,

Прилетіла ластівочка,

Стала собі щебетати,

Господаря викликати:

«Вийди, вийди господарю,

Подивися на кошару,

Там овечки покотились

А ягнички породились.

В тебе товар весь хороший,

Будеш мати мірку грошей.

Хоч не гроші, то полова,

В тебе жінка чорноброва [5, с. 12].

«Ластівонька» — це вістун весни, сонця й повороту природи на новий річний цикл. Слова вжиті в здрібнілій, пестливій формі (щедрівонька, ластівонька, віконько, баранчики, ягнички і ін.) використовуються з магічною метою, щоб забезпечити вплив позитивних сил природи на «пана-господаря» та його родину.

Рефрен «Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на цей вечір» може скидатися на тавтологічний вислів, вжитий лише для музичності й динаміки щедрівки. Така думка була б хибною, невірною. У цьому рефрені і є головна магічна сила слова — звернення-заклик до щедрого бога бути щедрим для цієї доброї людини, яку саме в цей час чаклюють щедрівники, щоб вона, її родина, господарство були щасливі, здорові, багаті. А щедрий бог у цю ніч невидимо сходить з неба, оглядає і родину, і — господарство, і клуню, ниву, прислухається до всіх і до всього, і дасть урожай-багатство, приплід худібки і, взагалі, щедро обдарує господаря у цьому році [32].

В іншій класифікації лицарсько-дружинної коляди, з часів Княжої Доби, у важкий історико-військовий період також виділяється звернення до господаря:

*«Чи спиш, чи чуєш, **пане господарю?***

Твоє подвір'я орда забрала,

Татари взяли, в полон займали...» [46].

Аналізуючи щедрівку «Прилетіла ластівонька» (майже однакові за змістом автентичні щедрівки подільського та донецького регіонів), фіксуємо шанобливе звертання до господаря: *«Прилетіла ластівочка сіла собі край віконця, тай начала щебетати, господаря викликати, вийди-вийди **пан господар,** подивися на кошару» [71]* з комунікативною, величальною, звертальною метою, публічною, неофіційною форми.

Дану щедрівку слід віднести до демократичного комунікативного стилю із гармонійним типом оспівування господаря.

В обряді колядування відіграє важливу роль соціально-психологічний вимір: зв'язки між учасниками-щедрувальниками та господарями, соціокультурні аспекти впровадження пісенних звичаїв та традицій, шляхом віншування, живе спілкування із додаванням співу, гри на інструментах (бубон, скрипка, сопілка, козобас, тощо).

Автентична щедрівка Поділля: «Прилетіла ластівочка»

Прилетіла ластівочка сіла собі край віконця.

Тай начала щебетати, господаря викликати.

Вийди-вийди пан господар, подивися на кошару.

Баранчики круторожкі вибрикають по дорожці.

А ягнички-карнаушки вашим дочкам на кожушки! [71].

Автентична щедрівка Донеччини: «Прилетіла ластівонька»

Прилетіла ластівонька,

Щедрий вечір, святий вечір!
 Сіла собі край віконця,
 Щедрий вечір, святий вечір!
 Стала собі щебетати,
 Господаря викликати:
 – Вийди, вийди, господарю,
 Подивися на кошару,
 Чи всі вівці покотились,
 Чи ягнятка породились? [59, с. 68].

Аналізуючи концепт «батько-господар», звертаємо увагу на вербалізоване прагнення догодити господарю, викликати позитивні емоції, не прогнівити некоректною поведінкою. Тому колядники завжди питають у господаря дозволу на колядування: *«пане господарю, чи спите, чи чуєте, чи дома ночуєте? Чи скажете щедрувати, свій дім звеселяти?»*. Отримавши дозвіл, починали щедрувати. В іншій щедрівці прослідковуємо звернення до господаря, з повагою, шаную: *«не прогнівайся, пане господарю, я до тебе йду-йду, застеляй столи тонким білим обрусом, бо й буде в тебе Ясен Світ за столом»* [71].

Давня колядка господареві: «Не прогнівайся, пане господарю»

Не прогнівайся, пане господарю,
 я до тебе йду-йду,
 застеляй столи тонким білим обрусом,
 бо й буде в тебе Ясен Світ за столом
 Ой де узялись тріє-тріє три царі.
 Ой всі ж три вони Богу миру мирували.
 Ой а перший цар кадильницю готує.
 Ой а другий цар свічу ясну готує.
 Ой а третій цар золотую квітку дарує.

*Ой то не квітка, то світлеє Різдво,
Ой щоби було всьому миру радісно [71].*

Звернення віншувального характеру не лише до господаря, а й до його дітей прослідковуємо і ще в одній власнодослідженій автентичній щедрівці: «Защербетала, гей ластівонька»: **«до господаря так промовляла: сини у тебе сильні та дужі, дочки у тебе, як красні ружі»**, що вказує на велику повагу до батька-господаря та його родини. Показовою в цьому контексті є вербалізація концепту «Дочка» лексемою «ружа» в поєднанні з означенням «красна».

Багато дослідників української нації вказують на один компонент етногенезу, який відіграє головну роль у формуванні української національної ідентичності, її менталітету – це емоційно-почуттєвий характер, базований на любові і повазі передусім родинних зв'язків [36, с. 203].

Серед найважливіших рис українського менталітету простежується доброта, повага один до одного, як у родині, та і в соціумі, прагнення бути чесним, допомагати людям, довіряти та шанувати [74]. Ці якості взаємоповаги один до одного ми прослідковуємо на прикладах власнодосліджених пісень.

Автентична щедрівка: «Защербетала, гей ластівочка»

На щедрий вечір, на добрий вечір!

До господаря так промовляла:

Сини у тебе сильні та дужі,

Дочки у тебе, як красні ружі,

Столи у тебе все із дубочку,

На них голубці ще й горілочка.

Тебе вінишум із Новим роком,

Із новим роком, на многі літа! [5, с. 68].

Не менш важливу комунікативну роль у фольклорному дискурсі відіграє образ господині-матері, дружини. Величавими рисами змальовується образ доброї господині – красивої, роботящої, клопітливої, домовитої, заможної: а) «хоч не гроші, то полова, в тебе **жінка чорноброва**»;

б) *«По двору ходить - як сонце сходить,
А в хату ввійде - як зоря зійде,
Як заговорить - як дзвін задзвонить,
Як засміється - сад-виноград в'ється,
Як зажартує - коня дарує [32]».*

Господиня в колядках постає в образі Сонця, княгині, матері, вдови.

Такий образ господині пояснюється тим, що наші предки сакралізували всі явища природи, тому у колядках та щедрівках ми відслідковуємо фантастичні природно-космологічні порівняння, як «красне сонце – господиня», «ясен місяць – пан господар», «дрібні зірки – їхні дітки».

Найпоширенішою щедрівкою, в якій оспівуються образи усіх головних членів родини є: «Ой сивая та і зозуленька», де в першому саду – там і Красне Сонце, а в другому – там і Ясен Місяць, а в третьому – там і дрібні зірки; Красне Сонце – то є **господиня**, Ясен Місяць – то є **пан господар**, дрібні зірки – то і **їхні дітки**:

*Ой сивая та і зозуленька
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та і облітала,
А в одному та і не бувала.
А в тім саду три терени.*

А в першому – там і красне сонце.

А в другому там і - ясен місяць.

А в третьому - там і дрібні зірки.

Красне сонце – то є господиня.

Ясен місяць – то є пан господар.

Дрібні зірки – то і їхні дітки [73].

Господар, господиня та їхні діти оспівувались досить часто у піснях зимової календарної обрядовості. Їм зичили щастя і здоров'я, а господарству – статків і щедрого приплоду [82, с. 20]. Вербалізацію концепту «Рід» ми прослідковуємо в іншій старовинній колядці: «Господарський двір на семи стопах», в якому зв'язковий соціально-психологічний вимір між учасниками розпочинається передусім із звернення до господаря: «Чи дома, дома **пане господар, свого дворку самі володар**».

У величальній колядці спрямовується увага на господиню і її дітей як невід'ємну частину роду. Концепт «Дитина» вербалізується зменшено-пестливими формами: *«коло неї дітки його, скільки кочечок, стільки дочечок, скільки дубочків стільки синочків»*.

В українців був своєрідний ритуал шанування. Він яскраво простежується фольклорному дискурсі. Зокрема поважали порядок, лад, злагоду, якими за стародавніми віруваннями керують божества: Ладо із Ладвою та Доля. В основі ієрархічного підкорення була не стільки сила, скільки шана: старшого, а тим більше главу, поважали і до цього був особливий тип поведінки – почесний [65, с. 264].

Саме тому ми зустрічаємо у народних піснях зимового циклу в першу чергу повагу та звертання до господаря.

Господарський двір на семи стовпах,

Стовпи точені, позолочені,

А посеред двора стоять три дерева.

Чи дома, дома, пане господарє,

Свого дворку самі володарє.

Приспів тут і далі:

Щедрий вечір, добрий вечір,

Добрим людям на здоров'я!

А я знаю, що пан дома,

Сидить собі кінець стола.

На нім шуба соболева,

А шапочка королева.

А на шубі поясочка,

На поясі калиточка.

Коло його жона його,

Коло неї дітки його.

Скільки кочечок, стільки дочечок,

Скільки дубочків стільки синочків [5, с. 13].

Цикл величально побажальних коляд-щедрівок надзвичайно великий і різноманітний. Він має у собі широку систему магічних актів. Передусім виступає найважливіший ціннісний концепт: бажання накликати на дім, родину, господаря, господарство радість, щастя, шану, багатство, славу, могутність, здоров'я, і це оснований на вірі в чудодійність слова, здатність слова здійснювати те, що ним представлено.

Одним із поширених різновидів колядок та щедрівок, зафіксованих під час наших фольклорно-етнографічних експедицій, є коляди, присвячені дівчині, які мають не менш оригінальне музичне виконання і відображають важливі для українців цінності: вірність, чистоту, красу, працелюбність.

Оригінально подано образ дівчини, як «срібної» або «сніжної» груди, як провісниці зимових свят: *«качалася срібна груди, то не груди гречна пана, гречна пана - Ніна славна»*, де слово «гречна» означає красива, гарна, а звернення «панна» передає велику повагу до дівчини, асоціюється із найвищим соціальним статусом не звичайного, а панського роду.

Качалася сніжна груди.

Щедрий вечір, добрий вечір.

То не груди гречна пана.

Щедрий вечір, добрий вечір.

Гречна панна - Ніна славна.

Щедрий вечір, добрий вечір

Йшла по воду з конопками

Несла ключі в правій руці.

А ви, ключі, не бриніте,

Моє браття не збудіте.

Моє браття полювало,

Рано спати полягало [71].

Також ж публічне, пестливе звернення до дівчини, ми зустрічаємо в іншій дослідженій колядці: *«Ой ясна, красна на небі зірка, красна, молода Гануня дівка»*, де слово «красна» означає красива. І далі ці звернення до дівчини відбуваються з великою повагою, як і в попередній колядці: *«Чи я ж ти дочка, як ягідочка? Чи ти царівна, чи королівна?»*. На що дівчина відповідає: *«Я не царівна, не королівна, батькова дочка, як ягідочка»*.

Ой ясна, красна на небі зірка,

Красна, молода Гануня дівка.

По дворі ходить, як місяць сходить,

Йшла з водою разом з зорою.

Пани зустрічають, її питають:

– Чия ж ти дочка, як ягідочка?

Чи ти царівна, чи королівна?

Я не царівна, не королівна,

Батькова дочка, як ягідочка [5, с. 71].

Протягом століть український народ виробив сталу традицію звеличення шлюбу, сім'ї, домашнього вогнища. Родинному життю завжди надавалося надзвичайно важливого значення, бо саме у подружньому коханні, у продовженні роду бачився сенс існування людини [65, с. 227].

Часто головною метою у колядках та щедрівках, адресованих хлопцеві або дівчині, є одруження й віддання.

Досить спірною щодо жанрової класифікації є щедрівка дівчині «*А в нових сінях помальовано*», записана під час фольклорної експедиції у Могилів-Подільському районі. Дехто із дослідників відносить її до весільного жанру, проте ми записали її у свідків, які роками виконували цю пісню під час новорічно-різдвяних свят. У ній простежуємо пестливу форму звертань до дівчини, як і в попередніх колядках: «*гречная пана*», «*панна Ганнуся*», яка все підготувала до свят, на що вказує назва самої щедрівки: «*А в нових сінях помальовано*». Комунікативну роль відіграють батьки дівчини, які прийшли до неї, так би мовити «на оглядини». Через те і часто цю щедрівку ототожнюють із весільною піснею: «*Прийшов до неї батенько її, прийшла до неї матінка її*». Як видно з контексту, концепти «Батько», «Мати» вербалізуються зменшено-пестливими формами, що є характерною ознакою українського фольклорного дискурсу:

А в нових сінях помальовано

Ой рано, ой рано вино зелено,

Зело зелено.

Хто їх малював гречная пана.

Гречная пана, панна Гануся.

Прийшов до неї батенько її.

Прийшла до неї матінка її.

Ой рано, ой рано вино зелено,

Зело зелено [75].

Найважливіше, що в колядках і щедрівках паралельно з космогонічними явищами оспівуються родинні стосунки, сім'я. Люди здавна намагалися за допомогою ритуальних пісень «запрограмувати» на цілий рік щастя й добробут своїй родині, забезпечити кожному представникові роду здоров'я, добробут, тепло і затишок. Те, що колядки співалися кожному члену родини особисто, підтверджує важливість цілісності, єдності роду, а також ціннісне ставлення до кожного члена родини.

3.3. Феномен ціннісного концепту «любов» в українському світогляді на зразках народної пісенної творчості Поділля

Пісні про кохання – найбільша за кількістю група родинно-побутової лірики, яка відрізняється певними особливостями тематики та поетики. Їхній генетичний розвиток сягає корінням календарно-обрядової лірики, де широко представлена любовна тематика. Усі вони об'єднані єдиною темою – відбивають найінтимніші стосунки між закоханими – їх змістові рамки набагато ширші, ніж просто взаємини між хлопцем і дівчиною. У них поєднуються всі людські почуття – від ніжної прихильності й любові до ненависті, взаємини між закоханими переплітаються зі ставленням до них членів їхніх сімей (батьків, братів і сестер) та інших людей (сусідів, друзів, ворогів). Тому в цих піснях

представлена вся шкала почуттів, першорядним з яких виступає кохання, що, як і в житті, буває різним: вірним чи зрадливим, взаємним чи нерозділеним, щасливим чи нещасним. Але яким би воно не було, – завжди хвилює до глибини душі, тому ці пісні є дуже драматичними, психологізованими [50].

Інтимна народна лірика відображає визначальні риси української ментальності (доброту, лагідність, емоційність), пріоритетні цінності українців (вірність, взаємоповага, щирість), особливості етнопсихології (сентиментальність, чуттєвість, вразливість).

Концепт «Любов», незважаючи на універсальність, посідає особливе місце в картині світу українського етносу. Описуючи ментальність українців, більшість дослідників посилаються на вислів Г. Сковороди про «філософію серця». Почуття любові пронизує душу українця і робить її емоційною і сентиментальною, чутливою й ліричною.

Слово *любов* слугує позначенням широкого кола глибокої прихильності людини до когось або чогось, а *кохання* – переважно тільки до особи іншої статі: *«ой, знаю, кого кохаю, тільки не знаю, з ким жити маю»*. Разом з тим, у фольклорних творах нерідко обидва ці синоніми використовуються в одному контексті, що, напевне, сприяє вербалізації вищого рівня емоційності: *«котилися вози з гори та в долині стали, любилися, кохалися, тепер перестали»*; *«ой, чи всі тії вінчаються, що любляться та кохаються?»* [55].

Для українського фольклору притаманні фітоморфні, орнітоморфні образи закоханих, витoki яких сягають ще в міфологічну картину світу з притаманним їй синкретизмом, анімістичними й тотемістичними віруваннями, вірою в магічний зв'язок із природними явищами [50].

Однією поширених пісень про кохання, яку нам вдалось зафіксувати у кількох районах Вінниччини є пісня: «Ой там на горі», в якій яскраво присутні орнітоморфні образи двох закоханих: «пара голубів», де «голубка» – дівчина,

«голуб» – хлопець, а «стрілець» – їх розлучник, який може характеризувати образ минулих подій, при яких молоді пара не змогла надалі бути разом: війна, відстоювання та захист своєї батьківщини.

Перетворення людей на птахів в українському фольклорному дискурсі цілком характерне і простежується у багатьох народних піснях різних жанрів, наприклад:

«Коло млину, коло броду два голуби пили воду.

Вони пили воркутіли, ізнялися полетіли...» [73]

У народній уяві голуб – свята, «божа пташка» (як ластівка, жайворонок, соловей), символ чистоти, очищення та весільно-ритуальних обрядів. Любовно-шлюбна символіка голуба представлена у повір'ях, магії, весільних обрядах і піснях. Фігурками голуба прикрашали коровай. Голуб з голубкою, що воркочуть, – символ закоханих. Два голуби – символ любові, творчості. Тому перевтілення людських образів молодих закоханих на голубів є характерним у фольклорному дискурсі:

Ой, ти дубе, дубе, дубе зелененький

Ой на тобі, дубе, два голуби гуде.

Два голуби гуде й голубка туркоче

Любив козак дівчину,

Та й кидати не хоче [63, с. 291].

Пісні про кохання найширше побутують у народі, саме в них найорганічніше поєднані думки, уявлення, моральні норми, притаманні українцям, саме вони найповніше розкривають внутрішню суть душі українського народу.

Показово, що концепт «Любов» в українському фольклорі досить часто вербалізується опосередковано: через монологи й діалоги закоханих, насичених ніжно-пестливими звертаннями, навіть тоді, коли зміст пісні трагічний і

пов'язаний із раннім шлюбом або нещасливим заміжжям: «дівчинонька», «лебедонька»; з епітетами: «як маківка процвітала», «рідна ненька», тощо, наприклад:

«...дівчинонька плаче, сльози проливає,

Свою долю проклинає.

Ой якби я була знала,

Та не йшла заміж, а гуляла.

У рідного батька, у рідної неньки

Як маківка процвітала» [71]

В особливо трагічних моментах у піснях про кохання простежується мотив поваги один до одного, що характерно для відносин української молоді. Цей аспект ми відслідковуємо у ніжних зверненнях один до одного навіть під час розлуки: «милий», «милая»:

«...мене вдома усі сварять,

Хоч ти, милий, пожалій.

Пожалів би, тебе мила,

Якби думав тебе брать.

Через місяць, через другий

Буду тебе покидать.

Покидаєш, мене милий

Покидаєш, покидай.

А що було поміж нами

Нікому не повідай» [6].

Пестливі епітети, звертання закоханих один до одного простежуються в піснях як про трагічне, та і щасливе кохання: «гарна чорнобривка», «серденьком назвала», «козаченько».

«...мусів шапку зняти,

*Добрий день сказати,
Вона стала, відказала,
Серденьком назвала...» [6].*

Особлива атмосфера передається за допомогою пейзажів, які в піснях про кохання є не тільки фоном, а й несуть особливо велике емоційне навантаження, допомагаючи розкрити внутрішній світ ліричного героя: буянна молодості, тихі ліричні стани юної душі. Українцям близькі й зрозумілі почуття ліричного героя, вербалізовані за допомогою художніх паралелізмів в образах квітучого вишневого саду (*«Ой у вишневому саду там соловейко щебетав...»*), вечірнього весняного гаю (*«Ой у гаю при Дунаю соловей щебече...»*), зоряної місячної ночі (*«Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морі човен пливе, в човні дівчина пісню співає, а козак чує – серденько мре...»*) *«Ой, не світи, місяченьку»* та інших. Пейзаж часто доповнюється музичними образами й звуковими асоціаціями (мелодією скрипки, співом соловейка): *«скрипка плаче», «соловей щебече»,* тощо.

Опис природи простежується майже у всіх видах пісень про кохання, адже місце і час зустрічі для молоді – це вечірній час, коли навколо спокій, важкий робочий день позаду, і закоханих поєднує лише безмежний простір зоряного неба, тихий, теплий вечір. Емоційно насичені образи, мальовничі картини відображають поетичне світосприймання українців Поділля й українського етносу загалом, а також свідчать про ціннісне ставлення українців до природи: *«Й у полю береза, й у полю кудрява», «Не та роза, що за садом, а та роза, що в саду», «Якби мені не тиночки, та й не перелази»,* тощо.

Одним із емоційно-оцінних функцій закоханих виступають їхні почуття, вчинки, розмови передаються у романтичному ключі: згадуються таємні побачення, щирі інтимні розмови, в яких висловлюються заповітні мрії. Усі елементи змісту й форми підпорядковуються культу почуттів, через який

звеличується людська душа, що здатна на глибокі переживання, емоційні прояви своєї внутрішньої сутності.

В українських піснях, що репрезентують ціннісний концепт «любов», слід виділити не лише ліричну, інтимну, чуттєві сторони, а й також повчальну, виховну функцію, як один із елементів вірності у коханні, що є важливою людською цінністю у будь-які історичні віхи. Мотив вірності, в якому знайшли своє відображення морально-етичні принципи українського народу, його погляди на щасливе кохання: *«а ще гірше тому, хто дві-три кохає», «не той милий, що двох любить, а той милий, що одну».*

«...ой горе ж тому жити, хто пари немає.

Горе ж тому жити, хто пари не має,

А ще гірше тому, хто дві-три кохає [71].

«Не та роза, що за садом,

А та роза, що в саду.

Не той милий, що двох любить,

А той милий, що одну» [6]

Серед найпоширеніших мотивів вірності можна назвати такі: справжні закохані обіцяють один одному кохати «до смерті», запевняють, що будуть кохати «вічно». Саме такі почуття вважалися запорукою щасливого сімейного життя. Йому протиставляється мотив невірного, зрадливого кохання, яке завжди сприймається як велика трагедія для обдуреного хлопця чи дівчини, глибоко переживається. Його супроводжують картини безсонних ночей (коли дівчина до ранку чекає коханого, а він не приїжджає, бо пішов до іншої), відчуття безвихідності, болю зради. Особливого драматизму набуває цей мотив, коли суперницею виявляється близька товаришка (чи товариш).

Психологічні сцени пройняті сентиментальним пафосом, через який утверджується чуттєвість головних героїв, що постають мрійливими, шляхетними, духовно багатими.

Дуже драматичним є мотив нерозділеного кохання. Часом об'єкт такого кохання й не здогадується про почуття іншого або просто не відповідає взаємністю, що завдає душевних страждань, може спричиняти хворобу (чи навіть смерть). Кульмінація цього мотиву виявляється у піснях про хлопця, кохана якого виходить заміж за іншого (особливо, якщо вона виходить не з власної волі, а з примусу), і він усвідомлює, що їм уже ніколи не бути разом. Близькою до цього є тема взаємного кохання двох людей, яким не судилося вступити в шлюб через незгоди між їхніми сім'ями чи майнову нерівність (він багатий, а вона бідна). Психологічною напругою ці пісні близькі до балад. Неприйняття буденності у них проявляється через вияв протесту проти усталених поглядів на те, що багатий хлопець не може взяти бідної дівчини, чи що дівчина змушена виконувати волю своїх батьків, виходячи за нелюба.

Баладна традиція виявляється також у піснях, де йдеться про чарування чи ворожбу:

*В саду ходила, квіти збирала,
Тепер до тебе ходити мушу.
Кого любила – причарувала.
Ходити мушу, любити буду,
Причарувала серце і душу
Скажу по правді – сватать не буду [71].*

Вони часто наповнені незвичайними, небуденними ситуаціями (вдова приворожує молодого хлопця, дівчина – чужого нареченого і т. п.).

*Дозволь, мати, вдову взяти.
Вдова вміє чарувати.*

*Вдова буде шанувати.
Вчарувала мужа свого,
Не дозволю вдову взяти
Вчарує й тя молодого [63].*

Від балад такі пісні відрізняються тим, що в них відсутній епічний компонент (сюжетність, розповідність). Вони, як й інші ліричні пісні, побудовані на якомусь життєвому епізоді, але в них розвивається не сюжетна канва, а відтворюється духовний стан, спричинений цим моментом: почуття, думки, не зупиняючись на причинах, наслідках, розв'язці подій, що викликала ці емоції.

Ціннісні концепти українського народу знаходять відображення і в гумористичних піснях, де висміюються залицяльники-невдахи, які не вміють заговорити до дівчини, або бояться її батьків:

*«...я хлопець молодий – в свого батька вдався.
Фітю-мітю, поза плітю в коноплі сховався.
Як пішли дівчата конопельки брати,
то я мусів з конопель в гарбузи тікати.
Дівчата з жартом відмовляють таким парубкам:
Як ти миші боїшся – А до мене не ходи.
На воротах повісся.
Цур тобі, пек! Ізгинь, пропади...» [71].*

В українських народних піснях оспівуються й образи закоханих людей похилого віку. Здавалося б, гумористичний зміст створений для сміху, проте у ньому закладена також життєво-важлива філософія: повага один до одного на схилі літ:

*В місяці юлі випала пороша,
А дід бабу полюбив, бо баба хороша.*

*І без зуба, і без ока, без ноги одної,
А він горнеться до неї, як до молодії [6].
«...Ой, ти ж моя бабусенько, ти мені як мати,
Давай мені свою ручку, тай підем до хати» [6].*

Як видно з прикладу, концепт «Любов» вербалізується безпосередньо: «дід бабу полюбив», а також опосередковано – через епітети «баба хороша», зменшувально-пестливі слова: бабусенька, ручка; порівняння: «ти мені як мати».

Серед дослідженого жанру пісень про кохання слід виділити головні функції: емоційно-чуттєву, повчальну, виховну, інтимно-ліричну.

В українському фольклорному дискурсі концепт «Любов» корелює з такими концептами як «Вірність», «Сім'я», відображає повагу українців до родинних звичаїв та традицій.

3.4. Концепти «воля», «волелюбність» у картині світу українського народу (на прикладах козацьких та повстанських пісень)

Основним поняттєвим ядром концептуальної картини світу національного героїчного світогляду українського народу є концепт «Воля». Це своєрідне поетичне естетичне узагальнення фокусує спектр думок і почуттів українців, сформованих протягом тривалого історичного періоду [12, с.157].

Концепт «Воля» належить до важливих концептуальних сегментів, які репрезентують будь-яку концептуальну мовну картину, оскільки пов'язаний перш за все з духовним світом людини. На думку М. В. Піменової, «такі слова-концепти здатні характеризувати прикмети матеріальної й духовної культури народу й репрезентувати в мові національну картину світу цього народу» [62, с. 95]. Категорія волі особливо вартісна для українського народу.

Це обумовлено історичними чинниками, що мали вплив на формування духовності нації. Вербальний концепт в українській мові представлений комплексом словникових і контекстуальних значень. Основним вербалізатором є лексеми «воля» та «свобода», які в сучасній науці часто ототожнюють із символами людини ХХІ століття. Розгляд семантичних відтінків є необхідною умовою цілісного аналізу концепту, специфіки картини світу. Інтерпретація словникових визначень дає змогу виявити узагальнений прототип концепту, його змістовний мінімум, що створює базу для подальшого вивчення концепту.

В історичному контексті концепту «воля», «волелюбність» є три відносно стійкі етимологізовані ознаки «бажання», «сили» і «свободи», які з розвитком мовленнєвого потенціалу українців стають певними концептними сегментами. Воля, як і свобода в європейському розумінні, обмежена моральними правилами, регулюється її обсяг, спрямування, ідейне наповнення. Проте слово *свобода* не поширене в українській мові, його повністю заміщує слово *воля*. Для століттями гнобленої нації воля і свобода – це мета, прагнення, заклик до рішучих дій. «Абсолютизація цього поняття в українському суспільному русі, – вважає В. І. Кононенко, – пов'язана з розумінням волі як компонента політичної боротьби, як вияву «національного духу»; поняття воля за таких умов може одержувати визначення національна, утворюючи стійку сполуку національна воля». Останнє характеризується синкретичністю значеннєвого наповнення, що виявляється у відсутності смислового протиставлення «внутрішнє – зовнішнє», «свобода – влада» [96, с. 94].

Пісні, в яких оспівується воля, являють собою основу соціально-побутових пісень. Серед них є козацькі, чумацькі, повстанські пісні. Вони становлять 9% від усіх жанрів. Досліджені на Поділлі пісні «Маю мажі, маю воли», «Цвіте черемшина», «Ой розвивайся, да сухий дубе» мають оптимістичний характер, маршовий, швидкий темп [7, с. 76].

Розглядаючи концепт «воля» в українському фольклорі, слід звернутися до етимології слова «Україна». Воно за своїм походженням є народним, що широко відбилося в народних історичних піснях і думах XII століття. В. Мороз вважає, що термін «Україна», ймовірно, виник ще в до новітню добу, і в нашому історичному фольклорі слово «Україна» асоціюється з поняттям волі. У козацьких піснях XV-XVIII ст., слово «Україна», засвідчуючи високу національну свідомість, вживається в одному контексті зі словом «воля». Козак-лицар, який любив волю понад усе, ототожнював її з Україною.

Явище українського козацтва та Запорізької Січі має надзвичайно глибокі корені. Відомий дослідник українського етносу Олексій Братко-Кутинський у книзі «Феномен України», спираючись на багатючий історичний та лінгвістичний матеріал, аргументовано доводить, що слово «козак» походить від дуже давнього слова (кос)-меч і косак-козак – це мечник, людина, озброєна мечем, воїн [39, с. 5].

Військова культура наших предків славилась на весь світ, марно різні народи намагались перейняти її. Як свідчить посол німецького імператора Рудольфа II Еріх Лясота, козаки з молодих років вправляються у військовому мистецтві. Те саме свідчить і венеціанський священник XVII ст., А. Ваміні, що козаки мають найкращу військову науку у світі і вчать цьому мистецтву іноземців [39, с. 15]. У козацьких піснях воля сприймається як відчуття непереможного й сильного духу:

Гей, ви, козаченьки, – вітер в чистім полі,

Научіть нащадків так любити волю.

Гей, ви, козаченьки, – спомин з м'яти-рути,

Научіть минулу славу повернути.

Круточола наша доля,

Не вода в ній – кров тече.

Козаку найперше – воля,

Козаку найперше – честь [8, с.19]

Концепт «Воля» найбільш широко відслідковується в народних піснях з часів козацтва, де бойове мистецтво було на дуже високому рівні. Посол Франції Ф. Де. Гарле Барон в 1620-х рр., зазначив, що ці люди впевнено почувають себе і на воді, і на суші, і в повітрі, вміють дати собі раду скрізь і взяти гору в усіх стихіях:

Лине спів, розливається по полю,

*Вчить синів шанувати **вольну волю.***

Не змовка дума, що до серця близька,

Про Сірка та його хоробре військо, гей, гей! [8, с.18].

Козацтво – це Дух української нації. Саме завдяки йому протягом останнього тисячоліття український етнос не розчинився поміж іншими, а українська культура продовжує домінувати в світі [44, с. 12].

Слід відзначити, що концепт «воля» репрезентований також народно-пісенною творчістю героїко-повстанської тематики, зокрема – в революційні та воєнні роки (середина ХХ століття). Саме в цих піснях оспівується воля, бажання відродження української нації як держави. В цьому виді пісень, як і в козацьких, звучать мотиви протесту проти існуючого ладу. Ці пісні є своєрідними історичними документами про визвольні часи, де оспівуються улюблені українські національні герої – Кармалюк, Довбуш, [95, с. 4] козацькі отамани та полководці України та Вінниччини зокрема – Д. Нечай, І. Богун, І. Трейко, Й. Позичинюк та інші.

Текстово-образна універсалія завдяки концептові має динамічний характер. Їй не притаманна одноманітність, одноплановість, сталість змістового й емоційно експресивного значень. Порівняймо приклади текстово-образних універсалій із концептом воля (неволя): 1) «*А все в неволі, а все в турецькій, усе*

в бусурменській, ой то все пробувають» [69, с. 111]; 2) «Ой то визволь нас, Господи, із тяжкої неволі на тихі води, на ясні зорі, на край, веселий» [69, с. 111]; 3) «Гей, визволь, визволь, Господи, нас, всіх бідних невольників, з тяжкої турецької неволі на ясні зорі, на тихі води, в край веселий» [69, с. 113]; 4) «Лучче ми будем по полю літати та собі живності доставати, аніж у тяжкій неволі у панів проживати» [69, с. 115]; 5) «А все у неволі у турецькій, у бусурменській каторзі на Чорному морі пробувають» [69, с. 103]; 6) «Ти визволь, Боже, усіх бідних невольників із тяжкої неволі, із каторги турецької» [69, с. 103–104]. Наведені контексти свідчать, що концепт «воля» в думовому епосі зреалізовано через подолання світу неволі через прагнення до волі, визволення, вольності. Волю тут представлено не як реальний світ, а як бажаний, очікуваний, сподіваний, тому в центрі думового дискурсу постає поняття *неволя* як знак боротьби за волю. Динамізм концепту воля/неволя передано всією словесно-образною системою текстово-образних універсалій. Неволя – водночас турецька, бусурменська (1), тяжка, така, яку протиставлено волі – тихим водам, ясним зорям, краю веселому (2); окрім того, асоціюється з народом хрещеним, городами християнськими, отцем, ненькою, родом, родиною (3), з перебуванням у панів (4), з бусурменською каторгою (5), з каторгою турецькою і мрією про волю – про святоруський берег, край веселий, мир хрещений (6).

Як бачимо, концепт «Воля» досить місткий: він активізує просторові величини, величини духовного плану (віросповідання), психоментальні поняття (шанування батьків, визнання понад усе авторитету роду, родини). Це зумовлює відповідну образність текстово-образної універсалії, багатоплановість її сприйняття, різноплщинність осягнення закодованої інформації, що, крім денотатного значення, породжує певні конотаційні смисли. Концепт у таких

випадках виконує функцію автоматизованого засобу активізації ментальних ознак, пробудження генетичної культурно-історичної пам'яті [12, с.84-85].

Інтерпретація поняття «воля» в національному розумінні виникла як наслідок різноманітних переживань: власне особистих і суспільно-політичних. Концепт «воля» в козацьких та повстанських піснях реалізується в таких поняттях, як свобода, незалежність, перемога. У повстанській пісні «*Нам не страшний червоний гніт*», якій притаманне сміливе, маршове виконання, концепт «воля» репрезентується протиставленням: «Воля» – «червоний гніт»:

*Нам не страшний червоний гніт
І дикі орди Сходу,
Ми йдем у бій за Нарід свій,
За Волю для Народу!* [8, с. 15].

Концептуальне поняття «Воля» сформувалось у свідомості українців як визначальний чинник життєіснування, як необхідна реалія буття, до якої треба повсякчас прагнути. Поруч із цим концептом невіддільні концепти «батьківщина», «віра», «родина», тощо. І часто у піснях такої тематики ми прослідковуємо епітет: «козацькому роду – немає переводу»:

*Сяяли на сонці шаблі запорожців,
Як вони на конях гнали ворогів.
Козацькому роду нема переводу,
Лине його слава з далечі віків* [8, с. 17].

Воля в картині світу українців постає як прояв духовної і фізичної свободи. Прослідковуємо це у козацькій-похідній пісні «На сторожі волі»:

*Наша **воля** виплекана битвами,
Дихає обіймами століть.
І степами сизо-оксамитними
Запорозька славонька летить* [8, с.12].

Воля – поняття, у якому закладено розуміння дії, боротьби. Це випещена народом мрія про достойне вільне життя людини. Воля складає основу визвольних змагань у всі часи українського народу.

Висновки до розділу 3

В українському фольклорі, зокрема в його подільському варіанті, репрезентований комплекс ціннісних концептів українського етносу, найпоказовішими з яких є: «Родина», «Любов», «Воля».

Вербалізація базових ціннісних концептів українців у фольклорі Поділля відображає як загальноетнічні, так і регіональні тенденції.

Концепт «Любов» в українському фольклорі досить часто вербалізується опосередковано: через монологи й діалоги закоханих, насичених ніжно-пестливими звертаннями, навіть тоді, коли зміст пісні трагічний і пов'язаний із раннім шлюбом або нещасливим заміжжям: *«дівчинонька»*, *«лебедонька»*; з епітетами: *«як маківка процвітала»*, *«рідна ненька»*, тощо

Своєрідність репрезентації ціннісних домінант українців у фольклорі Поділля, насамперед, полягає у широкому спектрі різнорівневих мовних і концептуальних утворень, що відображають різні історичні етапи формування світогляду (зокрема – міфологічного й релігійного), ментальні особливості, багатовіковий духовний досвід поколінь.

ВИСНОВКИ

Фольклорний дискурс є складним утворенням: поєднує в собі риси різних типів дискурсів, що з одного боку, пов'язано з архаїчністю його походження, а з іншого – здатністю до адаптації в сучасному соціумі.

Фольклорний дискурс може існувати не тільки в усному середовищі, а й у письмовому, і в теле- або інтернет-комунікації.

Фольклорний дискурс є особливим типом мовленнєвої діяльності, оскільки обумовлений соціокультурною ситуацією та історичними умовами: сягаючи витокami в минуле, він тісно пов'язаний зі звичаями, традиціями, ритуалами, відображає колективну свідомість, транслює багатовіковий міжпоколінний досвід, визначає когнітивні та ціннісні установки етносу. Компонентом цієї мовленнєвої діяльності є естетично оброблений традиційний текст, який відповідає суспільним запитам і відображає колективне знання.

У фольклорному дискурсі виявляються риси як інституціонального, так і особистісно-орієнтованого дискурсу, відбивається колективне світобачення.

Національні цінності українського народу (зокрема – репрезентовані фольклорним дискурсом) є основними чинниками, що визначають пріоритети духовного життя, забезпечують цілісність концептосфери етнічної спільноти, збереження культурних надбань попередніх поколінь і виживання українського етносу як носія унікальної культури в умовах глобалізації.

Аналіз фольклорних творів українців Поділля дає підстави виділяти такі базові ціннісні концепти українців: 1) «Рід» і похідні від нього: «Родина», «Рідна земля», «Батьківщина»; «Батько», «Мати», «Дитина»; 2) «Воля»; 3) «Любов»; 4) «Праця». Родинні цінності («Сім'я», «Діти») є домінувальними для більшості сучасних українців.

Репрезентовані у фольклорі Поділля ціннісні концепти українців «Рід», «Родина», «Любов» відображають загальноетнічні тенденції і, в контексті українського культурогенезу, є наскрізними й міжпоколінними. Спільнокореневі слова *рід, рідня, родина, родовід* в мовній картині українського народу здавна несуть в собі позитивну конотацію й позначають священні для українців реалії.

Своєрідність репрезентації ціннісних домінант українців у фольклорі Поділля, насамперед, полягає у широкому спектрі різнорівневих мовних і концептуальних утворень, що відображають різні історичні етапи формування світогляду (зокрема – міфологічного й релігійного), ментальні особливості, багатовіковий духовний досвід поколінь.

Концепти «Батько», «Мати» репрезентовані фольклорним дискурсом (зокрема – в досліджених нами подільських колядках та щедрівках), вербалізовані зменшено-пестливими формами: *ненька, матінка, батенько*. Ці ж форми пестливих звертань з римованими словоформами стосуються й концептів «Син», «Дочка»: *дочечки, синочки; кочечок-дочечок, синочків-дубочків*.

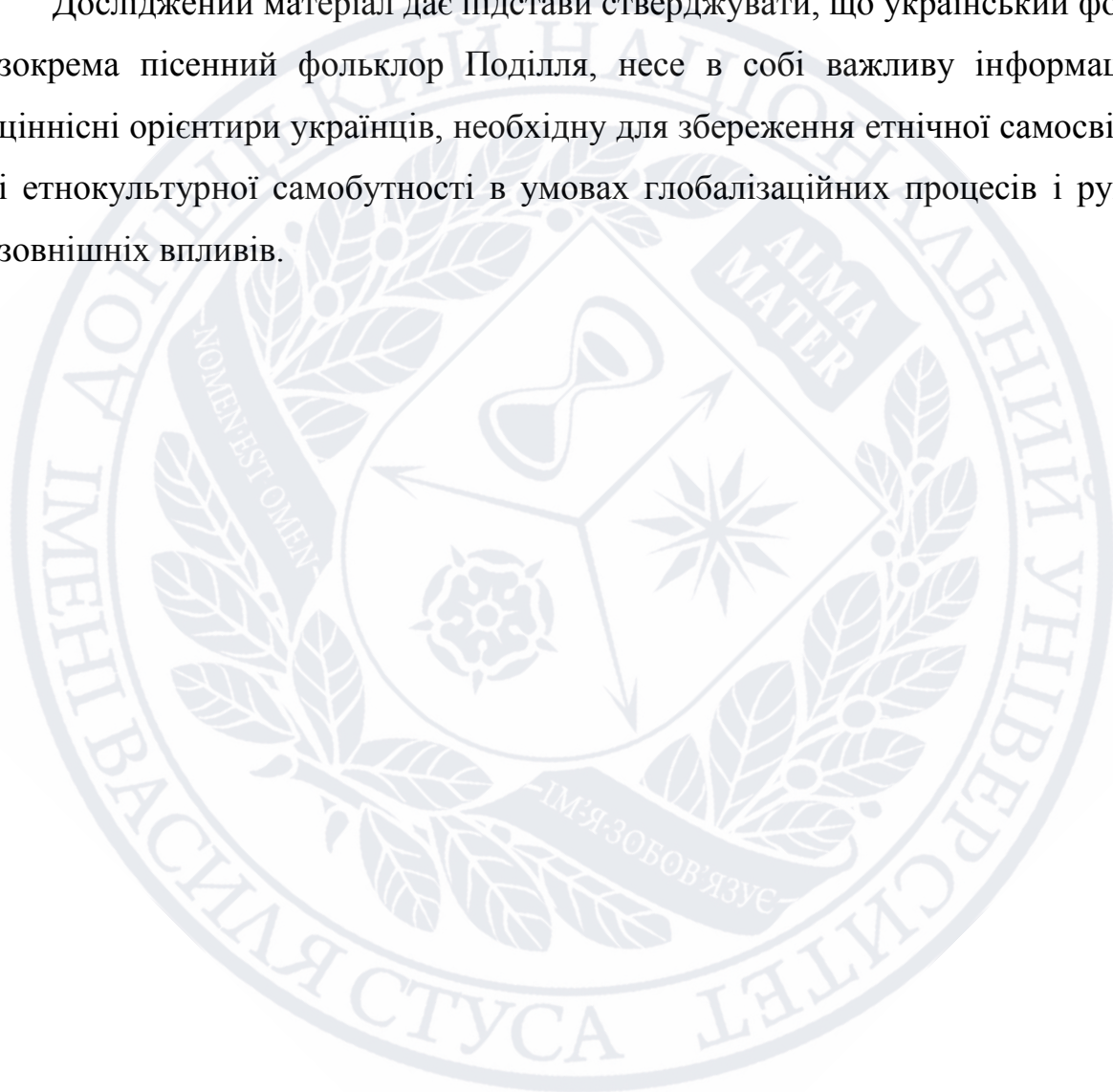
Виявлені величальні, шанобливі форми, що постали на основі епітетів і порівнянь: «*батько-господар*», «*мати-господиня*», «*діти-квіти*» «*пан-господар*», «*дівчина-царівна, королівна*», «*красна дівка*», «*дочка, як ягідочка*».

Якісний і кількісний склад шанобливих, величальних звертань до кожного члена родини є підтвердженням особливого значення відповідних концептів у ціннісній картині світу українців.

Концепт «Воля» в картині світу українців постає як прояв духовної і фізичної свободи і є досить містким: актуалізує просторові величини, величини духовного плану (віросповідання), психоментальні поняття (шанування батьків,

визнання понад усе авторитету роду, родини). Це зумовлює відповідну образність текстово-образної універсалії, багатоплановість її сприйняття, різноплщинність осягнення закованої інформації, що, крім денотатного значення, породжує певні конотаційні смисли.

Досліджений матеріал дає підстави стверджувати, що український фольклор, зокрема пісенний фольклор Поділля, несе в собі важливу інформацію про ціннісні орієнтири українців, необхідну для збереження етнічної самосвідомості і етнокультурної самобутності в умовах глобалізаційних процесів і руйнівних зовнішніх впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адоньева С. Б. Прагматика фольклора . СПб., 2004. 312 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность*. От теории к структуре текста. Антология. 1980. С. 10–15.
3. Балабан О. О. Дискурс-теорії і дискурс-аналіз: історія і перспективи [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apif/2010_5/balaban.pdf
4. Бегас Н.О. Козацькі, повстанські, патріотичні пісні. Співанник. 2019. Вінниця, 48 с.
5. Бегас Н. О. Коваль О. І. Автентичні колядки, щедрівки, віншівки. Вінниця, 2019. 65 с.
6. Бегас Н.О. Народні пісні, досліджені в с. Шершні, Тиврівського р-н, Вінницької обл. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2h1Mgreri80&t=3s>
7. Бегас Н. О. Сучасний стан пісенного фольклору Східного Поділля. «Матеріали до української етнології». *Науковий щорічник. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*. 2010.
8. Бегас Н. О. Козацькі, повстанські, патріотичні пісні. Вінниця. 2019, 47 с.
9. Бегас Н.О. Репрезентація ціннісних концептів українського етносу у фольклорі Поділля». *Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих науковців «Креативність як феномен людського буття в культурі»*. Вінниця, 2020. С. 26-32
10. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М. Прогрес, 1974. 446 с.
11. Беценко Т. П. Слово-концепт як складник текстово-образної універсалії (на прикладі думового дискурсу) [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Desktop/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8F/712-1005-1-PB.pdf>

12. Беценко Т.П. Концепт «воля» в українському народному героїчному епосі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Desktop/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8F/BEZENKO.pdf>

13. Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. О. Винник К. Наукова думка, 1993. 235 с.

14. Бобротько В. Г. Елементи теорії дискурсу ЧИГУ, 1989. 262с.

15. Борисенко В. Й. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К: Універс, 2000. 191с.

16. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: проблемы интегративности: *Автореф...дис. д-ра наук.* Екатеринбург, 2001. 44 с.

17. Велесова книга – елемент культури українського народу. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль, 2013., 42с.

18. Вінниччина фольклорна [Текст] : довідник / упоряд.: А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун. Вінниця : Книга-Вега, 2003. 104 с.

19. Войтович В. В. Українська міфологія. К.: «Либідь», 2002. 664 с.

20. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.

21. Давидюк В. Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Вид. третє, виправл., доп. і перероб. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2014. 448 с.

22. Деррида Ж. Письмо і різновиди. Пер. с фр. Д. Кралечкіна / Ж. Деррида. М.: Академічний проєкт, 2007. 495 с.

23. Demetskaya V.V. Problems of adaptation of pragmatic texts, К. 2006. Issue14. P. 70-74.

24. Електронний ресурс: Hatch E. Discourse and Language Education. - Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

25. Електронний ресурс: Notes on lecture course in 'discourse analysis' delivered by N.I.Andreychuk, 2007.

26. Електронний ресурс:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D1%80>

27. Електронний ресурс: Ilija Velev. Folklore and folkloristics – tradition or modernity,
<http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20343/15-Velev.pdf?sequence=1>

28. Електронний ресурс:
http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Folklor

29. Електронний ресурс:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82>

30. Електронний ресурс: The European Social Survey // – Режим доступу:
<http://ess.nsd.uib.no/>.

31. Електронний ресурс: <https://studfile.net/preview/6832993/page:7/>

32. Електронний ресурс.: <https://www.pisni.org.ua/articles/185.html>

33. Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

34. Емер Ю. А. Миромоделирование в современном песенном фольклоре : когнитивно-дискурсивный анализ : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Ю. А. Эмер. Томск, 2011. 457 с.

35. Життєва компетентність особистості: від теорій до практики : науково-методичний посібник / за ред. І. Г. Єрмакова. Запоріжжя : Центріон, 2005. 640 с.

36. Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посібник / Б. Попов, В. Ігнатов, М. Степико та інш. К.: Либідь, 1997. 240с.

37. Загнітко А. П. Основи дискурсології . Донецьк: ДонНУ, 2008. 194с;

38. Іванова Е. В. Концептуальна метафора в еколінгвістиці. *Мовознавство і літературознавство в синхронії та діахронії: міжвуз. під. навч. статей. Вип. 1.* Тамбов. 2006. С. 189– 191.

39. Каляндрук. Т. Б. Дітям про козаків. Львів. 2018. 85с.

40. Карасик В.І. Мовленнєве коло: особистість, концепти, дискурс/ В.І.Карасик. – Волгоград: Зміна, 2002. – 477с;

41. Килимник С. С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. / Степан Килимник ; факс. вид. К. Обереги, 1994. Кн. 1. Т. 1: Зимовий цикл.

42. Кирик Д. П. Енциклопедія сучасної України
http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3254.

43. Кирчів Р. Ф. Українські колядки та щедрівки. *Колядки та щедрівки /* упоряд., вступ. ст., прим. М. С. Глушка. К. : Музична Україна, 1991.

44. Козацьке самоврядування та спосіб життя. *Матеріали Науково-практичної конференції-семінару.* Київ, 2000.

45. Коваль О. І. Історія Тиврівщини. Вінниця, 2012. 444с.

46. Колтун Ю. М. Українські народні колядки і щедрівки їх зміст і значення. *Патріарх. Греко-католицьке аналітичне видання*. 12 (54) 1975
47. Косаківський В. А. З історії етнологічного дослідження Поділля. *Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження*. Вінниця, 2005. 147 с.
48. Кравченко А. Г. Дискурс у світлі наукових дискусій. Концепція дискурсивного аналізу Т. Ван Дейка.
http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/1707/1/kravchenko_discourse.pdf
49. Краткий словарь когнитивных терминов / [под. Ред. Е. Кубряковой]. М., 1996. 156 с.
50. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. 3-тє вид., стер. . Київ : Знання-Прес, 2005. 591 с.
51. Лінгвістичний енциклопедичний словник, 1990 :136
<http://eprints.zu.edu.ua/16727/1/%D0%93%D1%83%D0%B4%D0%B7%D1%8C.pdf>
52. Лозко Г. С. Українське народознавство. К. : Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.
53. Макаров М. Л. Основи теорії дискурса. М. Гнозис, 2003. 280 с.
54. Макарець Ю. С., Сліпчук О. М. Концепти рід, родина, сім'я в мовній картині світу українців. *Філологічні науки*. 2013. Книга 1
55. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Навчальний посібник. Київ. Видавничий центр «Академія», 2012. 288 с.
56. Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Випуск 1 / За наук. ред. В. А. Косаківського. Вінниця, 2005. 147 с.
57. Міщенко М., Міщенко Н. Слово батьків з усіх віків К. : Богдана, 1998. 1136с.
58. Наконечний Є. П. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. 3-тє доповнене і виправлене видання. Львів, 2004р. 388с.
59. Народні пісні: Записи Єфремової Л. К.: Наукова думка, 2006. 575 с.

60. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. К.: АТ «Обереги», 1992. 88 с.
61. Парахонський Б. О. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект). К.: НІСД, 1993. 43 с.
62. Пименова М. В. Язык. Текст. Дискурс *Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК* / Под ред. проф. Г. Н. Манаенко. Выпуск 5. Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2007. С. 95
63. Пісні Поділля. Записи А. Присяжнюк в с. Погребище. 1020-1970. К. Наукова думка. 1976. 520 с.
64. Плачинда С. П. Лебедія. Як і коли виникла Україна. Українська видавнича спілка. К. 2005, 160 с;
65. Пономарьов А. О. Українська етнографія. Курс лекцій. К.: Либідь, 1994. 320 с.
66. Поділля: Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. К.: Доля, 1994. 504 с.
67. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [Текст] / А. М. Приходько. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
68. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура. М. 1994. 235 с.
69. Рыжков М. С. Прецедентные персонажи синхронного интернет-дискурса. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lse2010.narod.ru/lcseissue8/msrizhkov>
70. Ручка А. О. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму. Соціологічні дослідження культури: концепції та практики. Колективна монографія. К.: Інститут соціології, 2010. С. 117–127.

71. Свідчення та запис автора Бегас Н. О., від Колісніченка Володимира Семеновича, 22.09.1932 р.н., с. Маянів, Вінницької області, Тиврівського району.

72. Свідчення та запис автора Бегас Н.О., від Боцвіна Сави Терентійовича, 10.09.1926 р.н., с. Маянів, Вінницької області, Тиврівського району.

73. Свідчення та запис автора Бегас Н. О., від Ковалю Олександра Івановича, 29.05.1960 р.н., с. Яришів, Могилів-Подільського р-н.

74. Свідчення та запис автора Бегас Н. О., від Левка Григоровича Лук'яненка – українського політичного та громадського діяча, письменника: 24.08.1928 р. н., 07. 07. 2018

75. Свідчення та запис автора Бегас Н.О., від Бегас Лідії Степанівни, с. Шендерівка, Могилів-Подільського р-н.

76. Селіванова Е. А. Основи лінгвістичної теорії тексту і комунікації: Монографічний навчальний посібник. К. ЦУЛ, «Фітосоціоцентр», 2002. 336 с.

77. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля .– К., 2010. 844 с.

78. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: [на матеріалах суч. газетн. публіцистики]: монографія. К., 2002. 392 с.

79. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. М. : Лабиринт, 2004. 317 с.

80. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2009. Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. 248 с.

81. Ситник Г. П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика). Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

82. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. К. Освіта, 1995. 272 с.
83. Словник іншомовних слів (за редакцією члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974.
84. Солодка О. О. Дискурсивна корекція лінгвістичного повороту як методологічне питання. *Наука, мистецтво, методологія, пізнання*, К. 2013, с. 317–318;
85. Типологія сучасного дискурсу : Монографія. К. : Освіта України, 2016, с. 42–53.
86. Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: колективна монографія / Ф. С. Бацевич, С. Л. Грабовська, О. В. Дарморіз та ін. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 330с.
87. Толпыгина О. А. Дискурс и дискурс-анализ в политической науке. *Политическая наука*. М., 2002. №3. С.72–86;
88. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та інш. К. Либідь, 1993. 256 с.
89. Українське народознавство: навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс 1994. 608 с.
90. Українські народні пісні. Збірник. Мистецтво. Київ. 1951р. 560 с.
91. Фуко М. П. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб. : А-сэд, 1994. С.26;
92. Фуко М. П. Порядок дискурса. Воля к истине: по ту сторону власти и сексуальности. М. Касталь, 1996. С. 47– 96;
93. Хоптяр Ю. А. Етнологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ППМедобори-2006, 2010. 160 с.;
94. Хроленко А. Т. Семантика фольклорного слова. Воронеж, 1992. 138 с.

95. Цьмух О. М. Поняття «концепт» у сучасному лінгвістичному дискурсі - лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?P=9058>.

96. Яцкевич О. О. Лінгвокультурний концепт «Воля»: динаміка смислоутворення . *Мова і культура. Вип. 10. Том II (102)*. К., 2008. С. 92 – 96.

